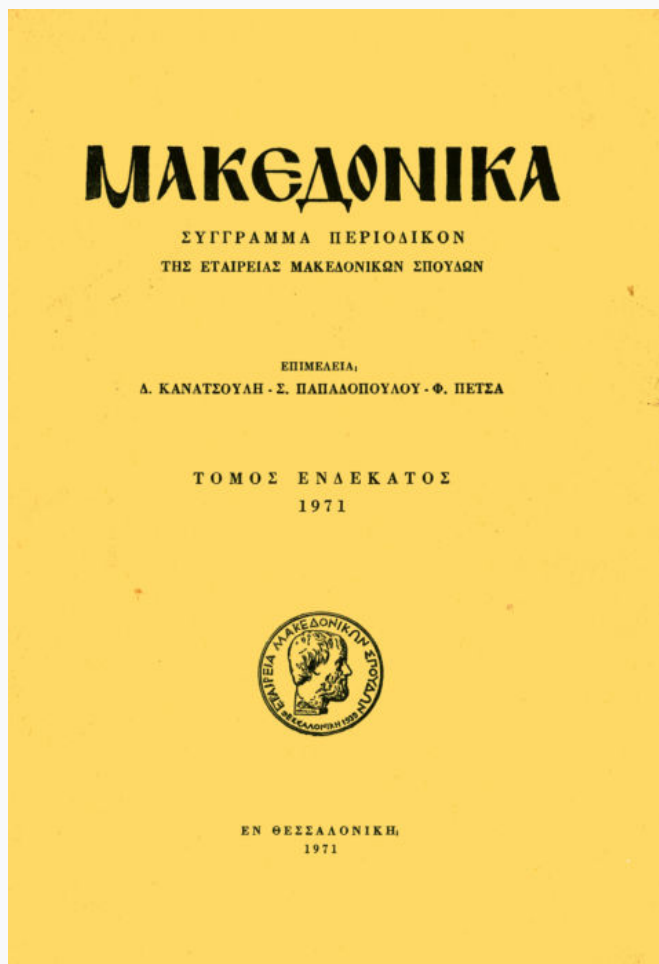

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Istorija na Makedonskiot Narod («Ιστορία του Μακεδονικού Έθνους») τόμ. β', γ'

Αθανάσιος Αγγελόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.963](https://doi.org/10.12681/makedonika.963)

Copyright © 2015, Αθανάσιος Αγγελόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αγγελόπουλος Α. (1971). Istorija na Makedonskiot Narod («Ιστορία του Μακεδονικού Έθνους») τόμ. β', γ'. *Μακεδονικά*, 11(1), 459–479. <https://doi.org/10.12681/makedonika.963>

Ἐδὼ μένει ἀκόμα νὰ ποῦμε λίγα γιὰ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τὴν τυποτεχνικὴ ἐμφάνισή τοῦ τόμου. Συμπληρῶνεται μὲ Εὐρετήριον Ὀνομάτων, χωριστὰ ἐλληνικῶν καὶ ξένων (σ. 419-432), Εὐρετήριον Λέξεων, ἐπίσης χωριστὰ (σ. 433-436) καὶ Πίνακες εἰκόνων ἐκτὸς κειμένου (I-LXXXIV). Λέπει: Κατάλογος τῶν εἰκόνων καὶ τῶν σχεδίων (ἐντὸς καὶ ἐκτὸς κειμένου). Ἐνας χάρτης τῆς Μακεδονίας ἐπίσης εἰδικὰ ἐτοιμασμένους, θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ συνοδεύῃ τὸν τόμο. Καὶ ἓνα χρονικὸ τοῦ Συμποσίου θὰ ταίριαζε γιὰ τὶς δραστηριότητες ἐκτὸς τῆς αἰθοῦσης τῶν ἀνακοινώσεων, μάλιστα γιὰ τὴν ἀλησμόνητη ἐκδρομὴ στὴν κοιτίδα τῆς Μακεδονικῆς δυνάμεως (Πέλλα, Ἑδεσσα, Μιεζα, Βέροια, Βεργίνα κ.λ.).

Ἦταν οὐσιώδες μέρος τοῦ Συμποσίου ἡ γνωριμία μὲ τοὺς πρόσφατα ἀνεσκαμμένους τόπους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γράμματα, ποὺ ἔστειλαν οἱ ξένοι μας. Δὲν γίνεται οὔτε μνεῖα στὸν πρόλογο γιὰ τὴν ἐκδρομὴ. Ἀλλὰ ἂν θεωρήθηκε τερπνὴ ἀπλῶς ἡ ἐκδρομὴ καὶ ὄχι ὠφέλιμη, ἀναντίρρητα θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ καταχωρισθοῦν στὸν τόμο τῶν Πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου ὄχι μόνον οἱ προσφωνήσεις καὶ οἱ ἀνακοινώσεις, ἀλλὰ καὶ τοῦ καθηγητοῦ Edson οἱ συμπερασματικὲς παρατηρήσεις καὶ οἱ συζητήσεις, ποὺ ἀκολοθοῦσαν τὶς ἀνακοινώσεις. Ἠχογραφήθηκαν ὅλα. Γιατί, ἂν ὄχι γιὰ νὰ δημοσιευθοῦν¹;

Λάθῃ τυπογραφικὰ σ' ἓνα πολὺγλωσσο τόμο εἶναι ἀναπόφευκτα. Δὲν εἶναι πολλὰ ὅμως. Γιὰ δεῖγμα μόνον σημειῶνω τὸ «Μελετεῖον» (σ. 195), «ὑποσημείωσει» (σ. 235, σμμ. 5), übersicht eben (σ. 316) καί, στοὺς Πίνακες, λάθος στὴ λεζάντα τοῦ πίνακος VI (τὸ ἀριστερὰ δεξιὰ), χωρὶς θέσις ἡ ἡμερομηνία στὸν πίνακα LXII κ.λ. Τὸ χειρότερο μὲ τοὺς πίνακες εἶναι ὅτι δὲν τυπώθηκαν ὅλοι καλὰ. Στὰ Εὐρετήρια παρατηρῶ ὅτι ἡ «Νίκη τῆς Σαμοθράκης» καὶ ἡ «Ροτόντα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου» μῆκαν στὸ Εὐρετήριο Ὀνομάτων (σ. 422 καὶ 423), ἡ «στοὰ Incantadas ἐν Θεσσαλονικῇ» καὶ τὸ «Arch of Galerius (Thessaloniki)» μῆκαν στὸ Εὐρετήριο Λέξεων (σ. 434). Μάταια θὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς ὀνόματα, ὅπως Ichnae, Lete καὶ πολλὰ ἄλλα. Ὅσα εἶναι στὶς ὑποσημειώσεις, φαίνεται, δὲν καταχωρήθηκαν στὰ Εὐρετήρια.

Ἀλλὰ τὸ τελικὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ καλοδεμένος τόμος καὶ ὡς τυποτεχνικὴ ἐμφάνισή καὶ ὡς περιεχόμενο εἶναι εἰκόνα ἀντάξια ἐνὸς Διεθνoῦς Συμποσίου, ποὺ ἀπετέλεσε σταθμὸ στὴν ἱστορία τῶν Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακάρι νὰ ἔχουμε σύντομα τὸ Β' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία, ἐξ Ἰσοῦ ἐπιτυχημένο καὶ ἐξ Ἰσοῦ καλὰ δημοσιευμένο.

Πάτραι, Μάρτιος 1971

ΦΩΤΙΟΣ Μ. ΠΕΤΣΑΣ

Istorija na Makedonskiot Narod («Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἔθνους») τόμ. β', γ', Σκόπια 1969.

Τὸ Ἰνστιτοῦτον τῆς Ἑθνικῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων ἐξέδωσε τὸ 1969 τὴν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀναγγελλθεῖσαν «Ἱστορίαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἔθνους» εἰς τρεῖς τόμους. Ὁ πρῶτος τόμος περιλαμβάνει γεγονότα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότατον χρόνον μέχρι καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος μ.Χ., ὁ δεῦτερος ἀναφέρεται εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου καὶ ὁ τρίτος ἐξετάζει τὴν περίοδον μετὰ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, ὡς καὶ τὰ γεγονότα τῆς «λαϊκῆς» ἐπαναστάσεως εἰς τὸν ᾧδρον τῆς Μακεδονίας (1918-1945). Παρουσίασιν καὶ κριτικὴν τῶν κυριωτέρων σημείων τῶν δευτέρου καὶ τρίτου τόμων ἐπιχειροῦμεν ἐνταῦθα.

1. Ὅπως ἔγινε π.χ. στὸ Α' Διεθνὲς Συμπόσιον Ἑλληνορωμαϊκοῦ Ψηφιδωτοῦ στὸ Παρίσι τὸ 1963, ἰδὲ *Mosaïque gréco-romaine*, Paris 1965.

Β' Τόμος

Ι. 'Ο υπό παρουσίαν δεύτερος τόμος διαιρείται εἰς ἑξ ἑξ μέρη· τὸ πρῶτον (πέμπτον εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Σκοπίων), ἐπιγραφόμενον «Παρακμή τῆς Φεουδαρχίας καὶ ἡ παραχρῆς τῆς κεφαλαιοκρατίας ἐν Μακεδονίᾳ» (σ. 5-75), περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς κατὰ σειράν κεφάλαια:

Α'. «Ἡ Μακεδονία κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος» (σ. 7-23). Ἐνταῦθα ἐρευνῶνται τὰ θέματα: αἱ κοινωνικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ μεταβολαὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Μακεδονίας, ἡ ἐπίδρασις τῶν ληστοσυμμοριακῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ ἀνάπτυξις τῶν πόλεων καὶ τέλος ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου εἰς τὸν χρόνον τοῦτον.

Ἡ ὅλη ἔκθεσις τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως εἶναι καθαρῶς περιγραφικὸς χαρακτήρος καὶ ἀληθοφανής. Εἰς ἓν ὅμως σημεῖον, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου, ὑπερβάλλονται τὰ γεγονότα (σ. 20 κ.ε.). Συγκεκριμένως ἀναφέρεται ὅτι τὸ «μακεδονικόν» σλαβικόν στοιχεῖον ἐδέσποεν εἰς τὰ ἐπαγγέλματα, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἐν σχέσει μὲ τοὺς Κουτσοβλάχους, τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Ἑβραίους, οἱ ὅποιοι διατηροῦν πάλιν ἐξέχουσαν θέσιν κυρίως εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Μακεδονίας.

Αἱ ἀπόψεις αὗται στεροῦνται ἀντικειμενικότητος. Ἡ ἀλήθεια ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι εἰς ἀπάσας τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπῆρχον ὄργανωμένοι ἑλληνικαὶ κοινότητες, αἱ ὁποῖαι κατεῖχον εἰς χεῖρας τῶν τῶν ἐπαγγελματικὴν καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν τοῦ τόπου· ὅχι δὲ μόνον τοῦτο ἀλλὰ ἡ δραστηριότης τῶν εἶχεν ἐπεκταθῇ ἐνωρίτερον ἀκόμη καὶ ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας: εἰς τὴν Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ Αὐστρουγγαρίαν. Τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα τῶν χωρῶν τούτων ἀποτελοῦν τοὺς πλέον ἀψευδεῖς μάρτυρας τοῦ γεγονότος.

Οἱ Κουτσόβλαχοι εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Σκοπίων διαστελλονται σκοπίμως ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας. Οὗτοι ἐν τούτοις εἶναι βλαχόφωνοι Ἑλληνες (ὅπως ὑπάρχουν καὶ τουρκόφωνοι καὶ σλαβόφωνοι Ἑλληνες), καθὼς ἀποδεικνύουν τὰ ἔργα τῶν: ἡ ἑλληνικὴ ἐθνικὴ τῶν συνειδήσεως ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν εἶχον διὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν καὶ διὰ τὴν ἰδιωτικὴν τῶν ἀλληλογραφίαν καὶ ἀπὸ τοὺς διδασκάλους τοῦ Γένους τοὺς ὁποῖους ἔδωσαν καὶ ἀπὸ τὰς παροικίας τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἀπὸ τὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἱδρυσαν καὶ ἔκτισαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τοιοιτοτρόπως Ἑλληνες καὶ Βλάχοι ὥς μία ἐθνότης κατεῖχον ἐπὶ αἰῶνας τὰ σκῆπτρα τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας πρὸ πάντων εἰς τὰ Βαλκάνια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα μέρη.

Β'. «Ἡ συμμετοχὴ τῶν Μακεδόνων εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῶν Βαλκανίων» (σ. 25-28). Ἐνταῦθα ἐρευνᾶται ἡ συμμετοχὴ τῶν «Μακεδόνων» κυρίως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1822. Μεταφέρει ἐνταῦθα αὐτολεξεῖ τὰς θέσεις τῆς ὑπὸ παρουσίας Ἱστορίας τῶν Σκοπίων διὰ νὰ κρίνῃ μόνος τὸ ὄ ἀναγνώστης τὴν ποιότητα τῶν γραφομένων.

«Ἡ φιλελευθέρα πνοὴ τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ ἔλαβε μεγαλύτεραν ἑκφρασιν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, εἰς τὴν ὁποῖαν συμμετέσχον περισσότεροι Μακεδόνες...» (σ. 26).

«Πολὺ σημαντικὴ καὶ μὲ μεγάλην ἐπιθετικὴν ὁρμὴν ὑπῆρξεν ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν πόλιν τῆς Ναούσης καὶ εἰς τὰ χωρία τῆς Ἑδέσσης. Αὕτη ἐξεργάγη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1822. Οἱ Μακεδόνες, οἱ ὅποιοι ἔζων εἰς τὰς περιοχὰς αὐτάς, ἀναμεμιγμένοι μὲ τοὺς Βλάχους καὶ τοὺς Ἑλληνας, ἐκήρυξαν ἐπανάστασιν ὑπὸ τὴν ἀρ-

χηγίαν τοῦ Ἀθανασίου Καρατάσιου καὶ Γάτσου, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέσχον καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ Ζαφειράκης καὶ Διαμαντής» (σ. 27).

Ἡ παραποίησις τῆς ἀληθείας ἐνταῦθα εἶναι καταφανής, διότι γεγονὸς κατ' ἐξοχὴν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὡς ἡ Ἐπανάστασις τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1822 μὲ κέντρον τὴν Νάουσαν, ἱστορεῖται ὡς ἔργον ἀνυπάρχτου σλαβικοῦ λαοῦ. Κατὰ τὴν ὑπ' ὧσιν περιόδον αἱ πηγαί, ἑλληνικαί, σλαβικαὶ καὶ τουρκικαί, ὁμιλοῦν περὶ χριστιανῶν Σλάβων, οἰκοῦνται κυρίως εἰς τὰ βόρεια τμήματα τῆς Μακεδονίας, μὲ σερβικὴν ἢ βουλγαρικὴν κυρίως ἔθνικὴν συνειδήσιν. Αἱ μνημονευθεῖσαι πηγαί, ὡς καὶ αἱ ἐκθέσεις τῶν ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν προξένων τῶν Δυτικῶν Χωρῶν, κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁσάκις κάμνουν λόγον περὶ Μακεδονίας καὶ Μακεδόνων, ἐννοοῦν ἀποκλειστικῶς τὸν χῶρον τοῦτον μετὰ τῶν κατοίκων του γεωγραφικῶς καὶ οὐδόλας ἔθνολογικῶς. Τὸ φαινόμενον τοῦ κεχωρισμένου «μακεδονικοῦ» ἔθνους εἶναι δημιούργημα τῶν ἡμερῶν μας, διὰ λόγους καθαρῶς πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Ἐξ ἄλλου, ὁ καινοφανὴς ὅρος «Μακεδῶν» ξενίζει ὄχι μόνον ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, ἀνεξαρτήτως τῆς περιοχῆς ἐκ τῆς ὁποίας καταγόμεθα, ἀλλὰ καὶ πάντα ξένον, ὁ οποίος γνωρίζει στοιχειώδη ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ περιοχὴ τῆς Μακεδονίας, ὅπως τὸ τονίζει καὶ ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ λέξις, εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς Ἑλλάδος, ὅπως νότιον εἶναι ἡ μεσόγειος θάλασσα μέχρι καὶ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου καὶ ἄλλα περιοχαὶ εἰς τὰ ἄλλα ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρίζοντος. Σήμερον ὁμως διὰ λόγους ἱστορικοὺς τὴν Μακεδονίαν ἔχουν διανεμηθῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Σέρβων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁμιλοῦμεν ἀπὸ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνας περὶ Ἑλληνικῆς, Βουλγαρικῆς καὶ Σερβικῆς Μακεδονίας. Τώρα μανθάνομεν ὅτι ὑπάρχει καὶ μία «Μακεδονία τῶν Μακεδόνων». Ἀλλὰ ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ νεόκοποι Μακεδόνες; Ποία εἶναι ἡ ἱστορικὴ τῶν προέλευσις;

Τὸ πλεόν ὁμως παρὰδοξον ἐνταῦθα εἶναι ὅτι αἱ ἀπόψεις αὐταὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ παρόντος μέρους, καθηγητοῦ Ljuban Lape, δὲν ἐρείδονται ἐπὶ ἱστορικῶν πηγῶν. Ἐκτὸς τοῦτο ἀγνοοῦν καὶ τὴν βασικὴν ἀκόμη σχετικὴν βιβλιογραφίαν.

Αἱ πηγαί, ἑλληνικαὶ καὶ τουρκικαὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὡς καὶ ἡ πλεόν στοιχειώδης ἱστορικὴ βιβλιογραφία, ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Ναούσης, οὐδεὶς δὲ ἀποκλείει τὴν συμμετοχὴν εἰς ταύτας, ὡς καὶ εἰς ἄλλας ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀγωνιστῶν ἐκ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν, διότι ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἦτο κοινός.

Γ'. «Νέαι μεταρρυθμίσεις ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ» (σ. 29-34). Ἐνταῦθα ἐξετάζονται: ὁ χαρακτῆρ τῶν μεταρρυθμίσεων, ἡ ἀντίδρασις τῶν Τούρκων φεουδαρχῶν καὶ ἡ κατάστασις τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου.

Δ'. «Ἀπαρχαὶ τῆς Ἀναγεννήσεως» (σ. 35-42). Ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὸ κοινοτικὸν σύστημα, τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὰς τέχνας παρὰ τοῖς «Μακεδόσιν», κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου εἶναι παντελῶς ἀθεμελίωτον σκοπὸς τοῦ συγγραφέως ἐνταῦθα εἶναι νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν «μακεδονικῆς» παιδείας καὶ τέχνης, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἰδρύσιν τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικοσχολικῶν κοινοτήτων τῶν «Μακεδόνων». Ὁ μελετητὴς τοῦ παρόντος ἔργου ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ στοιχείων ἐκ τῆς βουλγαρικῆς, σερβικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἱστορίας, προσηρμοσμένων εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ παρόντος τεθέντας σκοποὺς, οὕτω:

Ἡ βουλγαρικὴ μονὴ Ζωγράφου ἐν Ἀγίῳ Ὁρει θεωρεῖται ὡς κέντρον τῆς «μακεδονικῆς» ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως.

Αί βουλγαρικοί κοινότητες του Περλεπέ, των Βελεσσών και της Άνω Τζουμαγιάς μνημονεύονται ως αί πρώτοι «μακεδονικοί».

Ένθ τονίζεται εις εν σημενον της ύποφωσκούσης «μακεδονικής» γλώσσης (σ. 35), άλλαχου έπισημαίνεται ή χρήςις σερβικών έντύπων εις τά «μακεδονικά» σχολεία (σ. 36).

Ένθ άφ' ένός ο συγγραφεύς αναφέρει ότι «διά τόν άνοιγμα των σχολείων εις την μακεδονικήν λαϊκήν γλώσσαν και διά την ύλικήν των άρωγήν έπεφορτίσθησαν οί πλέον φωτισμένοι Μακεδόνες μοναχοί έκ των μοναστηρίων του Άγίου Όρους, ιδιαίτέρως δέ από την μονήν Ζωγράφου» (σ. 35), ή ότι «οί Μακεδόνες ιερείς και μοναχοί συνεδέθησαν στενώς προς τόν λαόν αυτόν» (σ. 37), και τέλος ότι «οί πρώτοι συγγραφείς, οί γράψαντες εις την μακεδονικήν γλώσσαν προήλθον έκ των κόλπων της Έκκλησίας» (σ. 37), άφ' έτέρου, άντιφάσκων προς έαυτόν, αποδίδει άλλαχου εις την Έκκλησίαν «τήν μεγίστην καθυστέρησιν του μακεδονικού έθνους» (σ. 37).

Άλλά ένταυθα διερωτάται ό μελετητής: Περί ποίας «μακεδονικής» παιδείας, τέχνης, περί ποίων «Μακεδόνων» ιερέων και μοναχών και «μακεδονικών» έκκλησιαστικοσχολικών κοινοτήτων, κατά τόν πρώτον ήμισυ του 19ου αιώνος, κάμνει λόγον ό καθηγητής Ljuben Lape, έφ' όσον άλλαχου (σ. 131) ό ίδιος τονίζει ότι «τάς ρίζας της μακεδονικής όντότητος πρέπει νά τάς αναζητήσωμεν ήδη εις την έκτην δεκαετίαν του 19ου αιώνος...» δηλαδή όχι κατά τόν πρώτον αλλά τόν δεύτερον ήμισυ του 19ου αιώνος; Και άν τάς άνερώρωμεν βεβαίως τότε.

Ε'. «Έπιταχυνομένη έπικράτησις του εύρωπαϊκού κεφαλαίου εις την Τουρκίαν μετά τόν Κριμαϊκόν πόλεμον και αί μεταβολαί εις την Μακεδονία» (σ. 43-56). Εις τόν κεφαλαίον τουτο γίνεται λόγος περί του Χατιχουμαγιούμ του 1856, της διεισδύσεως των εύρωπαϊκών έμπορευμάτων και της καταπτώσεως των έχωρίων επαγγελμάτων, της παρακμής της γεωργίας, των έμποροπανηγύρεων εις την Μακεδονία, γενικώς των επαγγελμάτων και της βιοτεχνίας, περί των ταραχών εις τά Βαλκάνια και της κινήσεως των Χαϊδούκων έν Μακεδονία.

Η έκθεσις περί της οικονομικής καταστάσεως έν Μακεδονία μετά τόν Κριμαϊκόν πόλεμον είναι κατατοπιστική και άληθοφανής, αλλά και άλλοθεν γνωστή.

Περί της κινήσεως των Χαϊδούκων έν Μακεδονία ό συγγραφεύς μνημονεύει ως τόν παλαιότερον και «πλέον περιώνυμον ήγέτην των Μακεδόνων Χαϊδούκων της νεωτέρας εποχής» (σ. 53) τόν Ήλιαν Μarkov, τόν έπονομαζόμενον «γέρο Ilio Markov», δράσαντα κατά την 5ην και 6ην δεκαετίαν του 19ου αιώνος εις την περιοχήν της γενετείρας του Μαλεσέβου. Άλλά παραδόξως αί έλληνικαί και τουρκικαί πηγαί άγνοούν τόν «περιώνυμον» τουτον ήγέτην των «Μακεδόνων Χαϊδούκων» (Πρβλ. 'Ιω. Βασδραβέλλη, Άρματολοι και Κλέφτες εις την Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 36, 77-78).

Ζ'. «Έκκλησιαστικοί άγώνες έναντίον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως» (σ. 57-65). Γίνεται λόγος περί της πνευματικής άφυπνίσεως της «μακεδονικής άστικής τάξεως» και των άγώνων της έναντίον του Οίκουμενικού Πατριαρχείου διά πνευματικήν έκκλησιαστικήν χειραφέτησιν.

Άπ' άρχής μέχρι τέλους τόν κεφαλαίον τουτο γέμει άνακριβειών, στερούμενον οίσδήποτε έπιστημονικής βάσεως. Συγκεκριμένως:

Ό υπό της Ιστορίας ταύτης χρησιμοποιούμενος όρος «μακεδονική άστική τάξις» είναι καινοφανής και άτοπος, διότι ή τάξις αύτη συνέκειτο έξ Έλλήνων, Έβραίων, Κουτσοβλάχων και άλλων έθνικών ομάδων (σ. 57), αλλά όχι πάντως «Μακεδόνων», άφού δέν ύπήρχον ποτέ ούτοι. Εις τά πράγματα άνταποκρίνεται ό όρος «άστική τάξις έν Μακεδονία».

Αί ἐν συνεχείᾳ ἐκτιθέμεναι ἀπόψεις περὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀγώνων τῶν «Μακεδόνων» πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὴν ἐκδιώξιν τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Θρόνου ἐκ Μακεδονίας καὶ τὴν σύστασιν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, ὡς καὶ περὶ τῆς κατὰ ἓνα τυραννικὸν καὶ ἐκβιαστικὸν τρόπον ἀφομοιώσεως τῆς «μακεδονικῆς» αὐτῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας ἀποτελεῖ ἐν πολλοῖς μυθεύματα, ἐν ὁλίγοις δὲ ἀντιγραφῶς ἐνεργειῶν τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας κυρίως πρὸς πνευματικὴν, ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπικράτησιν ἐν Μακεδονίᾳ. Οὐδεμία ἀναφορά ἢ οὐδὲν ἐγγραφὸν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ μητροπολιτῶν πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὴν μητρόπολιν τῆς Θεσσαλονίκης, κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμῖς τοῦ 19ου αἰῶνος, κάμνει ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην μνεῖαν περὶ ὑπάρξεως «μακεδονικῆς» τινος ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως, ἀνεξαρτήτου καὶ παραλλήλου πρὸς ἐκείνην τῶν Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Κουτσοβλάχων ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει διαφαινομένης ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῶν. Γενικῶς εἰπεῖν, τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἄνευ τῆς στοιχειώδους ἐπιστημονικῆς τεκμηριώσεως, εἶναι καθαρῶς προπαγανδιστικὸν κήρυγμα χειρίστης μορφῆς, μὲ ἀνάλογον ἀνθελληνικὸν καὶ ἀντιβουλγαρικὸν πάθος, μὴ ἀντέχον ὡς ἐκ τούτου εἰς οὐδεμίαν κριτικὴν.

Η'. «Ἀ γ ὧ ν ε ς δ ῖ ἔ θ ν ι κ ῆ ν π α ι δ ε ῖ α ν καὶ π ο λ ι τ ι σ μ ὸ ν» (σ. 67-75). Γίνεται λόγος περὶ τῶν «μακεδονικῶν» διδασκτικῶν βιβλίων, τὴν σχολεῖαν καὶ ἀναγνωστηρίων, ὡς καὶ τῆς «μακεδονικῆς» λογοτεχνίας καὶ τέχνης.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, πρόχειρον εἰς τὴν συγγραφὴν, ἀποτελεῖ ἀντίφασιν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους καὶ παραποιεῖ τὴν ἀλήθειαν μὲ ἐκδηλον ἀντιβουλγαρικὸν χαρακτήρα.

«Μ α κ ε δ ο ν ι κ ῆ » Γ λ ῶ σ σ α: Ἐνῷ ἄφ' ἐνὸς ὑποστηρίζει ὅτι ἐπιδιώκεται ἡ καθιέρωσις τῆς «μακεδονικῆς ἐθνικῆς γλώσσης» κατὰ τὴν δην δεκαετίαν τοῦ 19ου αἰῶνος (σ. 67), ἀλλαχοῦ τονίζεται ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εὑρε τὴν δέουσαν ἀπήχσιν εἰς τὰς μάζας τοῦ λαοῦ, παραμερισθεῖσα ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ διδασκτικοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον εὐρέως διεδόθη ὑπὸ τῶν ὄργανωμένης ἐκκλησιαστικῆς μηχανῆς τῆς Ἐξαρχίας (σ. 68). παρακατιόντως δὲ ὅτι καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα, ἰδίᾳ τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης, ἡγνόνουν τὴν «μακεδονικὴν». Συγκεκριμένως, συμφώνως πρὸς πληροφориᾶς τῆς ὑπὸ κρίσιν ταύτης Ἱστορίας «τὸ ἐπίσημον ὄργανον τοῦ βιλαετίου τῆς Θεσσαλονίκης «Θεσσαλονίκη» ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1868 ἤρχισε νὰ ἐκδίδεται εἰς τέσσαρας γλώσσας: τουρκικὴν, ἑλληνικὴν, ἑβραϊκὴν καὶ βουλγαρικὴν» (σ. 70). ἡ ἀπουσία τῆς «μακεδονικῆς» δικαιολογεῖται μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι δὲν εἶχον δημιουργηθῇ εἰσέτι αἱ κατάλληλοι πρὸς τοῦτο συνθήκαι, καίτοι ἐγένοντο σχετικὰ προσπάθειαι (σ. 70).

Ἀλλὰ ἐνταῦθα διερωτᾶται ὁ ἐρευνητής: Ἐὰν ὄντως τὸ σλαβικὸν «μακεδονικόν» στοιχεῖον ἀντεπροσώπευε τὸν κύριον κορμὸν τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἁστικῆς τάξεως, καθὼς θέλει ἡ Ἱστορία τῶν Σκοπίων, διατί νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ ἐπιβληθῇ καὶ γλωσσικῶς, καθ' ἣν στιγμὴν αἱ ἄλλαι μειονότητες, μηδαμινῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν αὐτὴν πάντοτε Ἱστορίαν, ἐπέβαλον τὴν γλῶσσαν των;¹ Ἐδῶ δύο τινὰ πρέπει νὰ ὑποθέσῃ τις: ἢ ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία αὐτῇ τοῦ «μακεδονικοῦ» λαοῦ εἶχεν ἄλλας ἐσωτερικὰς ἐθνικὰς καταβολὰς, ἀπὸ ἐκείνας ποῦ τῆς ἀποδίδει ἡ Ἱστορία αὐτῇ ἢ ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς συγγρα-

1. «Ἐν τῷ μεταξὺ, ἐνῷ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν χωρίων ἀπὸ ἐθνολογικῆς ἀπόψεως ἦσαν μακεδονικαὶ καὶ συμπαγεῖς κοινότητες, αἱ μακεδονικαὶ πόλεις μὲ ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις ἐθνολογικῶς ἦσαν κυρίως ἀνάμικτοι. Μετὰ τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὁποῖοι συνίσταν τὴν πλειονότητα εἰς τὰς πόλεις, ἤρχοντο οἱ Τοῦρκοι, κατόπιν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, εἰς δὲ τὰς πόλεις τῆς Νοτίου Μακεδονίας οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι καὶ τέλος οἱ ὀλιγαριθμότεροι Ἀρμένιοι. Μόνον ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἶχεν ἑβραϊκὴν πλειονότητα» (σ. 117).

φής του παρόντος έργου είναι μυθικός και ήρωικός, αποβλέπων εις την έθνικην άγωγήν των σημερινών κατοίκων της «Λαϊκής Δημοκρατίας των Σκοπίων».

Ένταυθα άς έπιτραπή και μία άλλη παρατήρησις, εις την όποιαν οδηγεί αυτή αυτη ή 'Ιστορία. Τόσον ή ρωμαιοκαθολική όσον και ή προτεσταντική σχολική προπαγάνδα εις τά διδασκτικά έγχειρίδια δια τās έν Μακεδονία ανάγκας των έχρησιμοποίουσιν άποκλειστικός την βουλγαρικήν γλώσσαν (σ. 130 και 139). 'Εάν ληφθή ύπ' όψιν ότι αί ξέναι ιεραποστολαι διείπνοντο υπό τινων πρακτικών κανόνων δια νά έχουν ίκανοποιητικά άποτελέσματα (μεταξύ των πρακτικών μέσων ήτο και ή χρησιμοποίησις της υπό του λαού λαλουμένης γλώσσης), καθίσταται σαφές ότι ή προτίμησις της βουλγαρικής προς προσηλυτισμόν των Σλάβων της Βορείου Μακεδονίας ανταπεκρίνετο εις τά πράγματα, διότι προφανώς ή γλώσσα αυτή ήτο ή μόνη, δια της όποιας αί νέαι άλλήθειαι ήδύναντο νά ευρίσκουν άπήχησιν εις τόν νούν και τās καρδιάς των προσηλύτων (πρβλ. και σ. 128 του παρόντος, ένθα έκτίθενται τά μέσα της ρωμαιοκαθολικής προπαγάνδας προς προσηλυτισμόν των λαϊκών μαζών έν Μακεδονία. 'Ως άπαραίτητος προϋπόθεσις τίθεται ή μετάφρασις εκκλησιαστικών κειμένων εις την «λαϊκήν γλώσσαν», Naroden Jazik, καθώς άναφέρεται επί λέξει αυτόθι υπό του συγγραφέως του παρόντος).

Περί ποίας, λοιπόν, «μακεδονικής» γλώσσης πάλιν και πολλάκις όμιλούν οί συγγραφείς του παρόντος; Έκτός άν υπό την λέξιν «μακεδονική» έννοούν την βουλγαρικήν ή διάλεκτόν τινα αυτής.

«Μακεδονική» λογοτεχνία: Έν συνεχεία προς τά άνωτέρω, μή ύπαρξάσης «μακεδονικής» γλώσσης κατά τό δεύτερον ήμισυ του 19ου αιώνος, ούδē και περί «μακεδονικής» λογοτεχνίας δύναται νά γίνη λόγος. Έν πάση περιπτώσει τό κενόν άναπληροῦται ένταυθα δια της τακτικής δανεισμού στοιχείων έκ της βουλγαρικής Ιστορίας. Τά έργα τών άδελφών Δημητρίου και Κωνσταντίνου Miladinov, του Rajko Zinzifov και του Γρηγορίου Prličen, κατεχόντων άξιόλογον θέσιν εις την βουλγαρικήν λογοτεχνίαν, χαρακτηρίζονται υπό της παρούσης 'Ιστορίας ως άπαρχαί της «μακεδονικής» λογοτεχνίας.

II. Τό δεύτερον μέρος (έκτον), υπό τόν τίτλον «Έθνικαί έκδηλώσεις και άπελευθερωτικοί άγώνες κατά τό δεύτερον ήμισυ του δεκάτου ένάτου αιώνος» (σ. 79-143), περιλαμβάνει τά κάτωθι κεφάλαια:

Α'. «Στάσεις και έπαναστάσεις» (σ. 79-92). Ένταυθα εξετάζονται: ή κατάστασις έν Μακεδονία κατά την έβδόμην δεκαετίαν του 19ου αιώνος, ή επανάστασις του Ραζλόγου, οί πόλεμοι της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρωσίας έναντίον της Τουρκίας, ή συμμετοχή των «Μακεδόνων» έθελοντών εις τούς πολέμους και ή ειρήνη του 'Αγίου Στεφάνου.

Τά έκτιθέμενα γεγονότα είναι έν πολλοίς γνωστά, μή άπέχοντα της πραγματικότητας.

Β'. «Η επανάστασις της Κρέσνας και άλλα κινήματα έν Μακεδονία» (σ. 93-108). Έρευνώνται τά γεγονότα της Έπαναστάσεως της Κρέσνας (Όκτώβριος 1878).

Η επανάστασις της Κρέσνας, συμφώνως προς τόν συγγραφέα του παρόντος, ύπηρεσεν έργον του «μακεδονικού» λαού, αλλά εγένετο έν συνεχεία άντικείμενον έκμεταλλεύσεως υπό των Βουλγάρων. Άντιθέτως προς την έρμηνειαν ταύτην, ή επανάστασις της Κρέσνας εις την βουλγαρικήν ιστοριογραφίαν εμφανίζεται ως βουλγαρικόν έργον, όφειλόμενον εις την πολιτικήν όργάνωσιν «Ένότης», ίδρυθείσαν υπό του Stefan Stambolov, ήγέτου της βουλγαρικής φιλελευθέρας άστικής τάξεως. Έξ άλλου ή αυτή έντόπως παρέχεται και υπό της παρούσης 'Ιστορίας κατ' άντίθεσιν προς την έκτεθείσαν άρχήν περί του έθνικού χαρακτήρος της επαναστάσεως ταύτης, όταν άναφέρεται ότι «ή δεύτερα

φάσις της επανάστασεως χαρακτηρίζεται από την μεγαλύτεραν επίδρασιν των εξωτερικῶν παραγόντων καὶ ἐν συναρτήσῃ πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸν καὶ τὴν συμμόρφωσιν τῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν πρὸς τὰς τάσεις καὶ τὰς ἀντιλήψεις της βουλγαρικῆς ἀστικῆς τάσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς της πολιτικῆς...» (σ. 100).

Γ'. «Ἡ ἐπιδεινωσις τῆς καταστάσεως τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ καὶ ὁ μαζικὸς ἐκπατρισμὸς αὐτοῦ πρὸς εὐρεσιν ἐργασίας εἰς τὴν ξένην» (σ. 109-118). Ἐρευνῶνται: ἡ ἔντασις της οἰκονομικῆς καὶ της πολιτικῆς ἐξαρτήσεως της Τουρκίας ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, ἡ δρᾶσις τῶν ληστοσυμμοριῶν, ὁ μαζικὸς ἐκπατρισμὸς δι' ἐργασίαν καὶ τὸ φαινόμενον της κοινωνικοοικονομικῆς διαφοροποιήσεως.

Δ'. «Αἱ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ προπαγάνδαι καὶ αἱ συνέπειαι ἐκ τῆς δράσεως αὐτῶν» (σ. 119-135). Ἀναφέρεται εἰς τὴν ἑλληνικὴν, σερβικὴν καὶ βουλγαρικὴν παρουσίαν ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς καὶ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν καὶ προτεσταντικὴν προπαγάνδαν.

Εἰδικώτερον γίνεται μνεῖα περὶ τῆς ἑλληνικῆς «προπαγάνδας» (σ. 119-121) ἐν Μακεδονίᾳ. Τὰ μέσα, δι' ὧν ἐκινήθη ἡ «προπαγάνδα» αὕτη, ὑπῆρξαν:

α) Βίαια: ἦτοι τρομοκρατία, ἐπιβολὴ ἀναθεμάτων, κατάδοσις τῶν Μακεδόνων χωρικῶν εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ὡς στασιαστῶν καὶ πρακτόρων της Σερβίας καὶ της Βουλγαρίας καὶ ἀπειλὰ θανάτου.

β) Ἐπιστημονικά: ἦτοι ἐκδοσις ἐθνογραφικῶν χαρτῶν εἰς Λονδῖνον, Παρίσι-ους καὶ Βερολίνον ὑπὸ ξένων ὀργάνων της ἑλληνικῆς προπαγάνδας καὶ στατιστικῶν πινάκων τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ, πρὸς παραπλάνησιν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ διεκδικήσεις ἐπὶ τῆς Μακεδονίας ἐφθانون πρὸς Βορρᾶν μέχρι τοῦ Kacanik καὶ τοῦ Kjustenil ἢ τὸ Κίενο καὶ τὰ Βελεσσά καὶ ἐμεγαλοποιεῖτο ἡ ἀριθμητικὴ σύστασις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν «μακεδονικόν».

γ) Σχολικά: Αἱ πολιτιστικομορφωτικαὶ ὁργανώσεις καὶ τὰ σχολεῖα ἐν Μακεδονίᾳ προσελκύουν ὁπαδοὺς ἐντοπίους καὶ Βλάχους διὰ τὰ διαμορφώσουν εἰς αὐτοὺς ἑλληνικὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Κατὰ τὸ 1886 ἡ ἑλληνικὴ «προπαγάνδα» ἐν Μακεδονίᾳ εἶχεν ὀργανώσει συνολικῶς 816 σχολεῖα καὶ διέθετεν ἄφθονον χρήμα. Ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1872 εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν μὲ κέντρον τὴν πόλιν τῶν Σερρῶν διετέθη τὸ ποσὸν τῶν 1.320.000 δρχ. Ἡ Ἐταιρεία διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων κατὰ τὸ 1879 ἔδωσε 189.000 δρχ. διὰ τὰ σχολεῖα ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξ ἧτι ἀργότερον τὸ ποσὸν τοῦτο ἀνήλθεν εἰς τὰς 536.000 δρχ.

Ἐνταῦθα χαρακτηρίζεται ἡ παρουσία της ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐν Μακεδονίᾳ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν αὐτῶτι ἀπειλουμένων πρὸς ἀφανισμόν ἑλληνικῶν κοινοτήτων ὡς «μεγαλλοελληνικὴ προπαγάνδα». Ἀλλά, ἐὰν ἡ ἐνέργεια αὕτη, δηλαδὴ ἡ ὑπεράσπισις ὁμοεθνῶν κοινοτήτων εἰς μίαν ἄλλοεθνή καὶ ἀλλόθρησκον ἐπικράτειαν, εἶναι προπαγάνδα (ἡ ὁποία σημαίνει κυρίως διεισδυσὶν ξένων ἀρχῶν καὶ συμφερόντων, ἐκεῖ ὅπου ταῦτα εἶναι ἀνύπαρκτα), τότε ποῖον νόημα ἱστορικὸς πρέπει νὰ ἀποδίδεται εἰς τὰς ἐθνικὰς διεκδικήσεις, ἐκεῖ ὅπου αὗται ἔχουν ἔρεισμα;

Αἱ πολιτιστικαὶ καὶ μορφωτικαὶ ὁργανώσεις, ὡς καὶ ἡ καθόλου σχολικὴ κίνησις μιᾶς ὀργανωμένης κοινωνίας, ἀποτελοῦν οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ ὑπάρξεως καὶ ἐπιβιώσεως της. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀποδοχὴ καὶ ἀπὸ μέρους της ὑπὸ κρίσιν Ἱστορίας ταύτης ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ ὑπῆρχε κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀνθοῦσα σχολικὴ καὶ πολιτιστικὴ δραστηριότης τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων ἀποδεικνύει ὅχι προπαγανδιστικὴν τινα ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἐθνικὸν χρέος τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ της Μακεδονίας, τοῦ χώρου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἱστορικῶς, ἀρχαιολογικῶς, γεωγραφικῶς καὶ ἐθνογραφικῶς ἀνέκαθεν εἶναι ἀναπόσπαστον τμήμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. (Περὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ της Μακεδονίας κατὰ τὸν

19ον αιώνα από ελληνικής πλευράς πρβλ. Σ τ. Πα πα δ ο π ο ύ λ ο υ, 'Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του 'Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τόν τελευταίον αιώνα της Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, ένθα λεπτομερής ελληνική και ξένη βιβλιογραφία).

Ὡς πρὸς τὰς μνημνευομένας στατιστικάς Εὐρωπαϊῶν ἐπιστημόνων περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶναι λογικὸν ἕκαστος μελετητὴς αὐτὸν νὰ ἐκφέρῃ ἀνάλογον ἢ διάφορον γνώμην, εἰς τι σημεῖον ὁμοῦς αἱ ἀπάνειες θὰ συμπέσουν, ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ, βάσει ὧν ἀνεξαρτήτως τῶν στατιστικῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκτος, κατὰ τὴν ὑπ' ὄνιν περίοδον, ὁ ὑπὸ τῆς ὑπὸ κριτικὴν Ἱστορίας μυθολογούμενος «μακεδονικὸς» λαὸς τοῦ 1969 (ἐτοῦς συγγραφῆς τῆς Ἱστορίας).

Ὡς πρὸς τὰ βίαια μέσα, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὴν Ἱστορίαν, ἐχρησιμοποιοῦν οἱ 'Ελληνες, πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ παρεξηγήσεως ἢ παρερμηνείας τῶν γεγονότων. Σφίζονται ἱκαναὶ στατιστικαί, ἑλληνικαὶ καὶ ξέναι, τῶν βιαιῶν μέσων, τὰ ὁποῖα μετῆλθον τὰ ὄργανα τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου συστηματικῶς ἐναντίον κυρίως Ἀλλήνων ἱερέων, μητροπολιτῶν, δημογερόντων, διδασκάλων καὶ ἄλλων ἀθῶων πολιτῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως, ἀφανιζομένων τῶν ἡγητῶρων τοῦ 'Ελληνισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ, διαλυθοῦν αἱ 'Ελληνικαὶ Κοινότητες. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἐκ τῆς βιαιᾶς ταύτης ξένης ἐπιβουλῆς μόνον δι' ἀναλόγου ἀντιδράσεως ἡδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐπεβάλλετο δὲ αὕτη ὡς ἀνθρωπιστικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀνάγκη. Ἐδῶ ὑπάρχει ἄμυνα ἐπιβεβλημένη ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἀπὸ ποίαν ἱστορίαν λείπει ἡ ἄμυνα; (Περὶ τῶν ἀνθελληνικῶν βιαιῶν μέσων ἐν Μακεδονίᾳ, βλ. ἐνδεικτικῶς «Ἐπίσημα ἔγγραφα περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ὀδυνῆρας καταστάσεως», ἐν Κωνσταντινουπόλει 1906' ἐν τέλει δημοσιεύεται κατὰλογος τῶν ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου δολοφονηθέντων ἐν Μακεδονίᾳ Ὀρθοδόξων).

Ε'. «Ἐκ παίδευσιν - Πολιτισμὸς - Τέχνη» (σ. 137-143). Γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς τέχνης παρὰ τοῖς «Μακεδόσιν», κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος.

Ἐπανάληψις ὁμοίων ἀπόψεων τῶν σελίδων 35-42 καὶ 67-75, ἐνθα περὶ τῶν αὐτῶν θεμάτων κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος.

III. Τὸ τρίτον (ἐξδομον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐμφάνισις καὶ ἀνάπτυξις τῆς Μακεδονικῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς κινήσεως» (σ. 145-294), περιλαμβάνει ἕξ κεφάλαια.

Α'. Τὰ τέσσαρα πρῶτα ἀναφέρονται εἰς τὰς προϋποθέσεις (σ. 147-156) καὶ τὴν σύστασιν (σ. 157-198) τῆς «Μακεδονικῆς Ἐπαναστατικῆς Ὀργανώσεως» πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας, εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ ρεύματα ἐκτὸς τῆς Ὀργανώσεως (σ. 199-209) ὡς καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν βαλκανικῶν κρατῶν ἐναντι τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ὀργανώσεως (σ. 211-226), τὰ δὲ ἄλλα δύο ὁμιλοῦν ἐκτενῶς περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Πλινδ (σ. 227-254) καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῆς (σ. 255-293).

Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσις. Βασικὴ ἀρχὴ τῆς ὑπὸ παρουσίαις Ἱστορίας ὑπῆρξεν ἡ ἐμφάνισις τῆς «Μακεδονικῆς Ἐσωτερικῆς Ὀργανώσεως» ὡς συμφύτου δημιουργίας τοῦ «μακεδονικοῦ» λαοῦ, οὐδεμιᾶς ἐχούσης ἀρχικῶς σχέσεως πρὸς τὰς βουλγαρικὰς ἐπὶ τῆς Μακεδονίας βλέψεις. Μὲ τὴν βασικὴν αὐτὴν ἀρχὴν ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος καταβάλλει κάθε δυνατὴν προσπάθειαν νὰ παρουσιάσῃ τὸ βουλγαρικὸν στοιχεῖον τῆς Ὀργανώσεως ἔξωθεν ἐπιβληθέν, κατὰ παράβασιν τῶν σκοπῶν τῆς Ὀργανώσεως πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας διὰ τὴν Ἰδρυσιν ἀνεξαρτήτου μακεδονικοῦ κράτους.

Παρ' ὅλην τὴν ἐπιδίωξιν ταύτην εἰς τὸν μελετητὴν τοῦ παρόντος δημιουργεῖται ἀμέ-

σως ή έντύπωσις τής άμέσου εξαρτήσεως τής 'Οργανώσεως από την βουλγαρικην πολιτικήν έναντι τής Μακεδονίας με δύο έσωτερικάς τάσεις, τής δεξιιάς υπό την κατεύθυνσιν τής βουλγαρικής φιλελευθέρας άστικής τάξεως και τής άριστεράς με τās αὐτονομιστικάς και σοσιαλιστικάς τάσεις της. 'Αμφότεραι αὐται αἱ τάσεις τής 'Οργανώσεως, γεννηθεῖσαι και άναπτυχθεῖσαι κυρίως εἰς τήν Σόφίαν υπό τās πτέρυγας τοῦ βουλγαρισμοῦ, απέβλεπαν εἰς τήν προώθησιν τών βουλγαρικῶν θέσεων ἐν Μακεδονίᾳ.

Τὸ βουλγαρικόν στοιχεῖον τής 'Οργανώσεως ὑπῆρξεν ισχυρότερον, δι' ὃ και τελικῶς ἐπεβλήθη ἐντὸς τών κόλπων τής 'Οργανώσεως· τὸν 'Ιανουάριον τοῦ 1901, καθὼς και υπό τής 'Ιστορίας ἀναγνωρίζεται, ή ήγεςία τής 'Οργανώσεως παρεδόθη εἰς τὸν Ivan Garbanov, μέλος τής Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς τής Σόφιας και τών 'Εξαρχικῶν τής Κωνσταντινουπόλεως (σ. 196 και 217). 'Εκτοτε εἰς ὅλας τās ἐνεργείας της ή 'Οργάνωσις καθυθύνετο υπό τοῦ βουλγαρικοῦ κοιμᾶτου.

Δὲν ἀναφέρομαι ἐνταῦθα εἰς τās περὶ τής 'Οργανώσεως θέσεις και ἀπόψεις τής βουλγαρικής 'Ιστοριογραφίας· αὐτὴ πειστικῶς ἀποδεικνύει τὸν βουλγαρικὸν χαρακτῆρα τής 'Οργανώσεως. Καὶ οἱ σερβικοὶ πολιτικοὶ κύκλοι τής ἐποχῆς ἐκεῖνης ἐθεώρουν τήν 'Οργάνωσιν ὡς βουλγαρικὴν (σ. 262).

'Επανάστασις τοῦ Ilinden. Εἶναι πολὺ ἀντιφατικὸν τὸ γεγονός ὅτι ή υπό παρουσίᾳσιν 'Ιστορία ἀφ' ἐνὸς ἐξαίρει τήν μεγίστην συμβολήν τοῦ «μακεδονικοῦ» λαοῦ εἰς τήν 'Επανάστασιν τοῦ Ilinden και τὸν «μακεδονικόν» χαρακτῆρα αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου ή αὐτὴ 'Ιστορία, ὅταν κατέρχεται μέχρι τών λεπτομερειῶν, πληροφορεῖ ὅτι ή κήρυξις τής 'Επαναστάσεως ἐγένετο τῇ ἐπιμονῇ τών Βουλγάρων ήγητόρων τής δεξιιάς πτέρυγος τής 'Οργανώσεως· τοῦ Βόριδος Sarafov και τοῦ Ivan Garbanov, ὁ ὁποῖος «προσεῖλκυσε τήν πλειοψηφίαν τών ἀντιπροσώπων (τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ συνεδρίου τής 'Οργανώσεως) και οὕτω ἀπεφασίσθη νά κηρυχθῇ ἐπανάστασις, τήν ἀνοίξιν τοῦ ἔτους 1903» (σ. 228)· σημειωτέον ὅτι οἱ ήγέται τής ἀριστεράς πτέρυγος Goce Delčev, Gjorče Petrov και Jane Sandanski εἶχον διαφωνίῃσιν πρὸς τὸν Garbanov, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ήτο εἰσέτι κατάλληλος ὁ καιρὸς διὰ τήν κήρυξιν τής ἐπαναστάσεως (σ. 228).

'Ὡς πρὸς τὰ γεγονότα τών κινήματων εἰς τὸ Κρούσοβον, τήν Κλεισούραν και τὸ Νυμφαῖον, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τās κυρίας ἐκφάνσεις τής 'Επαναστάσεως τοῦ Ilinden, ταῦτα τοσοῦτον μεγαλοποιοῦνται ἐνταῦθα, ὥστε νά ἐγγίξουν τὰ ὅρια τοῦ θρύλου, ἐκφεύγοντα οὕτω τής 'Ιστορικής πραγματικότητος. 'Αλλὰ ἐν σημαντικῶν 'Ιστορικῶν γεγονόσιν εἶναι ἀποτέλεσμα κοινωνικῶν ζυμώσεων και δὲν γίνεται διὰ τεχνικῶν μέσων οὔτε μικρὸν οὔτε μέγα. Δι' αὐτὸ ή 'Ιστορία χάνει τήν σημασίαν της, ὅταν ἀσχολῆται με τοιαῦτα περιστατικά και θυσιάζῃ τήν ἀντικειμενικότητά της διὰ νά ἐξυπηρετήσῃ ἄλλας σκοπιμότητας.

Εἰς τὸν ὑπὸ μελέτην δεῦτερον τόμον τής 'Ιστορίας τὸ ἐκτενέστερον μέρος ἀφιεροῦται εἰς τήν 'Επανάστασιν τοῦ Ilinden, ἐν ἐκ τών συνήθων και πολλαπλῶν κινήματων στενῆς τοπικῆς σημασίας.

'Ὡς πρὸς τοὺς παράγοντας συμμετοχῆς, βάσει τών ὁσων πληροφορεῖ ή 'Ιστορία μας, δυνάμεθα νά εἰπώμεν ὅτι, πλὴν τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου, τὸ ὁποῖον ὑπεκίνησε τὸ κίνημα τοῦτο, συμπαρασῶραν και τὸ ἐντόπιον σλαβόγλωσσον στοιχεῖον («μακεδονικόν» κατὰ τήν 'Ιστορίαν), ἐνεργὸν μέρος κατ' αὐτὴν ἔλαβε και τὸ βλαχικόν στοιχεῖον (σ. 243-244)· μάλιστα δὲ κατὰ τήν ἐγκαθίδρυσιν τής ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τοῦ Κρουσόβου ὡς πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐξελέγη ὁ Βλάχος Εὐάγγελος Ντίνου (Dinu, σ. 244), πιθανότατα φανατικὸς Γκραικομάνος, διότι, καθὼς ἄλλαχού μᾶς λέγει ή 'Ιστορία, οἱ Βλάχοι (Κουτσόβλαχοι) ήσαν φανατικοὶ Γκραικομάνοι, δηλαδὴ 'Ελληνες, ὅπως πράγματι ήσαν ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Κρουσόβου, μέτοικοι ἐκ Μοσχόπολεως. 'Ὡσαύτως και 'Αλβανοὶ και 'Ελληνες συμμετέσχον εἰς τὸ κίνημα τοῦτο (σ. 244).

Οὐδεμία λοιπὸν γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι ή ἐπανάστασις τοῦ Ilinden εἶχε παμβαλκα-

νικόν χαρακτηρη, ως κοινόν αίτημα Βουλγάρων, Έλληνοβλάχων και Άλβανών προς άπελευθέρωσιν εκ του τουρκικού ζυγού και όχι «μακεδονικόν» υπό φυλετικήν έννοιαν, όπως έπιμένει α posteriori άβασίμως ή υπό κρίσιν Ιστορία. Είς τό σημείον τούτο ήκο- λούθησαν τό κήρυγμα του Ρήγα Φεραίου (Βελεστινλή).

«Μακεδονική Έπαναστατική Όργάνωσις» μετά την Έπανά- στασιν του Ilinden. Κατά την μετά την Έπανάστασιν του Ilinden περίοδον τό χάσμα μεταξύ της δεξιάς και της άριστεράς πτέρυγος της Όργανώσεως διευρύνθη. Τό άριστερά πτέρυξ, με έπί κεφαλής τούς αυτονομιστάς: Dame Gruiev, Gjorgje Petrov, Pere Tosije και Jane Sandanski, είς τό Γενικόν Συνέδριον της Όργανώσεως είς την Ρίλα (Όκτώβριος 1905), κατεδίκασεν ένεργείας τινάς της δεξιάς πτέρυγος και διεκήρυξε την έμ- μονήν της είς την ιδέαν του ανεξαρτήτου και μακράν πάσης άλλης έπιρροής άγώνος. Άλλά αί άποφάσεις αύται άνετράπησαν μετ' όλίγον υπό της δεξιάς πτέρυγος, με έπί κεφαλής: τόν Hristo Matov, τόν Ivan Garbanov και τόν Sarafov. Είς τό πρώτον περιφερειακόν συνέ- δριον της έπαρχίας Σκοπίων (1906) μετά τό Γενικόν της Ρίλας, «επέβαλε την έπιρροήν της ή δεξιά πτέρυξ (βουλγαρική), ή όποία είχεν άνέκαθεν την πλειοψηφίαν είς την περι- φέρειαν αύτήν» (σ. 286) και είς τό έν συνεχεία νέον Γενικόν Συνέδριον είς τό Kustendil (Μάρτιος 1908) πάλιν «επεβλήθησαν αί αντίληψεις της δεξιάς» (σ. 290).

Έκ τών άνωτέρω, καθίσταται σαφής ό κατ' έξοχήν βουλγαρικός χαρακτήρ της «Μα- κεδονικής Έπαναστατικής Όργανώσεως» μετά τό 1903, ίδια είς την περιοχήν τών Σκο- πίων, όπου ή βουλγαρική έπιρροή, όπως διδάσκει ή Ιστορία, ήτο πολύ έντονος, προφανώς λόγω του διαβιούντος εκεί όμογενοϋς στοιχείου.

«Αί ένόπλιοι προπαγάνδαι τών Βαλκανικών Κρατών» (σ. 259- 268). Έκτός της «Μακεδονικής Έπαναστατικής Όργανώσεως» είς την Μακεδονίαν έδρα- σαν βάση συγκροτημένου προγράμματος και τά γειτονικά Βαλκανικά κράτη, τά όποία έδυσχέρανον τό έργον της έθνικής αναγεννήσεως και άπελευθερώσεως του «Μακεδονικού» λαού. Ό συγγραφέας όμιλεί περί της ένόπλου βουλγαρικής, σερβικής και ελληνικής έπεμβάσεως, κατά τά τελευταία έτη της τουρκοκρατίας έν Μακεδονία.

Ειδικότερον περί του ελληνικού Μακεδονικού Άγώνος γράφει τά εξής επί λέξει:

«Η ελληνική Κυβέρνησις, ή διπλωματία της, ό προπαγανδιστικός της μηχανισμός είς την Μακεδονίαν, ως και ό ελληνικός Τύπος άνέπτυξαν ένεργόν δραστηριότητα και με μελετημένα μέσα προσεπάθησαν νά καταπνίξουν τόν άγώνα του μακεδονικού λαού δι' έλευθερίαν, νά διαστρέψουν τόν άληθή σκοπόν του άγώνος αυτού, δυσφημοϋντες την Όργάνωσιν, ως κίνησιν αποβλέπουσαν δήθεν είς τόν άφανισμόν τών «Ελλήνων» έν Μα- κεδονία...» (σ. 264).

«Τό βασικόν καθήκον τών ελληνικών άνταρτικών όμάδων έν Μακεδονία συνίστατο είς τό νά έξαναγκάσουν, με την μέθοδον της τρομοκρατίας και τών δολοφονιών, τόν μα- κεδονικόν χριστιανικόν πληθυσμόν, ό όποίος είχεν αναγνωρίσει την Έξαρχίαν ή είχε προσχωρήσει είς την προπαγάνδαν τών Καθολικών, νά επανέλθω είς την πνευματικήν έπικυριαρχίαν του ελληνικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως. Έν τούτοις, πριν ή μεταχειρισθώσι βίαν, οι έπαρχηγοί τών άνταρτών συνήθως έστελλον είς τά χωρία προειδοποιήσεις. Είς μίαν τοιαύτην προειδοποίησιν, άποσταλείσαν προς τούς προύχοντας του χωρίου Νεοχωρίου, της έπαρχίας Βεροίας, μεταξύ άλλων αναφέρεται: «Αν έντός δέκα ήμερών δέν γίνετε Έλληνες, μη έλπίζετε ότι θά ζήσετε πλέον» (σ. 266).

«Αί ελληνικά άνταρτικά όμάδες συχνάκις μετήρχοντο σκληρά αντίποινα κατά του άθώου μακεδονικού πληθυσμού, άπλώς και μόνον διότι ούτος κάποτε εγκατέλειψε την «θρησκευτικήν δεσποτεία» της ελληνικής εκκλησίας ή διότι έλαβε μέρος είς τό έπανα- στατικόν κίνημα έναντίον της μακραίωνος όθωμανικής δουλείας, παραβλάπτων ούτω τά σχέδια της ελληνικής άστικής τάξεως διά την επικράτησιν είς την Μακεδονίαν. Μεταξύ

των πρώτων χαρακτηριστικών πράξεων αντιποίνων είναι ο ούτως αποκαλούμενος «αίμο-
βαφής γάμος του Ζέλενιτς». Τόν Νοέμβριον του έτους 1904, μία ελληνική ανταρτική ομάδα
εισήλθεν εις τὸ χωρίον Ζέλενιτς τῆς ἐπαρχίας Καστορίας καὶ ἐφόρνευσε δεκατρία ἄθωα
ἄτομα: ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδιά, τὰ ὅποια διεσκέδαζον εἰς ἓνα γάμον. Πάντως, τὴν
πρώτην θέσιν εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν τὼν ἀντεκδικήσεων κατέχει ἡ ἐγκληματικότητα,
ἡ ἐπιδεικνυθεῖσα εἰς τὸ χωρίον Ζαγορίτσανη τῆς ἐπαρχίας Καστορίας, κατὰ Μάρτιον τοῦ
έτους 1905, ὅποτε μία μεγάλην ἀνταρτικὴν ὁμάς εἰσήλθεν εἰς τὸ χωρίον καὶ ἐφόρνευσεν ἐξή-
κοντα συνολικῶς ἄτομα, μεταξύ τῶν ὁποίων γυναῖκας καὶ παιδιά, καύσασα καὶ πλείστας
ὁσας οἰκίας...» (σ. 267).

«Ἡ πολιτικὴ τῆς τρομοκρατίας καὶ τῶν φόνων ἀνὰ τὰς πόλεις ἐφηρμόζετο ὑπὸ δια-
φόρων τρομοκρατικῶν ομάδων, αἱ ὁποῖαι πλὴν τῶν ἄλλων δι' ἕκαστον φόνον ἐλάμβανον
εἰδικὸν διάσημον ἐκ μέρους τῆς «Ἐσωτερικῆς Ἐπιτροπῆς», ἐνθ' ἑκείνῳ τούτῳ οὐδεμίαν
σχέσιν εἶχον μὲ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐξετέλουν. Πάντως, γενικῶς εἰπεῖν, ἡ ἀνταρτικὴ Ὀρ-
γάνωσις εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰργάζετο μὲ πολλὰ χρηματικὰ μέσα. Λέγεται ὅτι, πᾶς ὅστις
τὴν ὑπηρετεῖ, ἐπληρώνετο καλῶς» (σ. 267).

«Αἱ συνέπειαι τῶν ἐνόπλων ἐπεμβάσεων καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἐλληνικῆς, ἥσαν βαρεῖαι.
Αὗται ἐπέφεραν χάος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Μακεδόνοιο πολίτου. Ἡ ἐγγύησις διὰ τὴν ζωὴν καὶ
τὴν περιουσίαν, ἡ ὅποια καὶ πρὸ τούτου δὲν ἦτο μεγάλη, τώρα πλέον οὔτε κἂν ὑφίσταται.
Ὁ πληθυσμὸς ἐπλήγη οἰκονομικῶς εἰς μεγάλον βαθμόν, τὸ ἐμπόριον ἐνεκράθη, ἡ γεωργία
κατεστράφη, αἱ φυλακαὶ ἐγέμισαν, ἡ μετανάστευσις κατέστη μαζικὴ. Πλὴν τούτου, οἱ
χωρικοὶ ἠναγκάζοντο νὰ ὑπαχθῶν εἰς τὴν κυριαρχίαν (τὴν θρησκευτικὴν) τῆς ἐλληνικῆς
ἐκκλησίας καὶ νὰ καταστούν «Ἕλληνες» (σ. 267).

Ὅμιλεῖ ἡ Ἱστορία τῶν Σκοπίων περὶ ἐλληνικῶν ἀντιποίνων ἐπὶ τοῦ ἀθώου «μακεδο-
νικοῦ» πληθυσμοῦ, διότι πρῶτον οὗτος ἠρνήθη τὴν θρησκευτικὴν «δεσποτείαν» τῆς Ἑλ-
ληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀκολουθήσας κατ' ἀνάγκην τὴν Ἑξαρχίαν καὶ δεύτερον, διότι ἐξη-
γέρθη ἐναντίον τῆς τουρκικῆς δουλείας. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται δύο παραδείγματα
ἀντιποίνων εἰς τὴν περιοχὴν Καστορίας ἐκ τοῦ 1904 καὶ 1905.

Μέχρι τοῦ 1897, ἐτους τῶν πρώτων ἐμφανίσεων τῶν συμμοριῶν τοῦ βουλγαρικοῦ κο-
μιτάτου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ περιοχῇ Καστορίας, αἱ θρησκευτικαὶ καὶ φυλετικαὶ
διαφοραὶ μεταξύ Ὀρθοδόξων καὶ Σχισματικῶν ἐρρυθμίζοντο ἐνώπιον τῶν διοικητικῶν καὶ
δικαστικῶν ἀρχῶν, σχεδὸν δὲ οὐδέποτε κατέληγον εἰς δολοφονικὰς ἐνέργειας.

Τὰ ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἀντίποινα ἦσαν ἀθέλητοι ἀμυντικαὶ ἐκδηλώσεις κατὰ τῶν
δολοφονικῶν καὶ τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν τῶν ὑπὸ τοὺς Petrov, Markov, Čakalarov κ.ἄ.
συμμοριῶν τοῦ βουλγαρικοῦ κοιτάτου (1899 κ.ἔ.) ἐναντίον τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων
κυρίως τῆς περιοχῆς Καστορίας. Ἀπὸ τοῦ 1899 μέχρι τοῦ 1904, ἔτους τῆς ὀργανωμένης
ἐλληνικῆς ἀμύνης, ὅποτε ἤρχισε καὶ ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν, ὑπῆρξαν ἀναρίθμητα τὰ θύ-
ματα τῆς βουλγαρικῆς ἐπιβουλῆς. Θὰ ἀναφερθοῦν περιπτώσεις τινὲς ἐκ τῆς περιοχῆς
Καστορίας-Φλώρινης, ἀπὸ ὅπου λαμβάνει τὰ παραδείγματα ἀντιποίνων καὶ ἡ Ἱστορία
τῶν Σκοπίων, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ προβαλλόμενοι λόγοι δι' ἀντίποινα εἶναι ἀνύπαρκτοι·
τὸ δολοφονικὸν ὄργιον τοῦ βουλγαρικοῦ κοιτάτου κατὰ ἀμάχων πληθυσμῶν ἐν Μακε-
δονίᾳ ὑπῆρξεν ὁ μοναδικὸς λόγος, ποὺ προεκάλεσε τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων
μόλις τὸ 1904, δηλαδὴ μετὰ ἐξαετίαν σχεδὸν ἀνθελληνικῆς δραστηριότητος τοῦ κοιτάτου.

Τὴν 1 Φεβρουαρίου τοῦ 1899 πίπτει ὡς πρῶτον θῦμα ὁ ἐκ Σιστεόβου ἐλληνοδιδα-
σκαλὸς Ἀθανάσιος Κωνσταντινίου, τὴν δὲ 2αν Ἰουλίου τοῦ 1899 ἐπηκολούθησεν ἡ ταυτό-
χροнос δολοφονία τῶν ἐκ Ζαγορίτσάνης: Χρήστου Δημητριάδου Τσουτσούλια, ἐλληνο-
διδασκάλου καὶ Κοσμᾶ Μισυρλῆ, πρῶην δημάρχου.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1900 ὑπέστη μετὰ τῆς συζύγου του τὸν διὰ φρικτῶν βασανιστηρίων
θάνατον ὁ Ναοὺμ Δούδης, ἐκ τῶν Ἑλλήνων προυχόντων τοῦ χωρίου Στατίτσης: «...τόν

ἐβασάνιζον μέχρι θανάτου διά πευρακτωμένον σιδήρου και περιχύσεως βράζοντος ἐλαίου και εις τὸ τέλος ἀπέκωσαν και τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐντὸς τῆς ἐστίας. Τὴν ἰδίαν και ἔτι οἰκτροτέραν τύχην ὑπέστη και ἡ σύζυγός του...» (Βλ. Γ ρ. Κ ώ ν σ τ α, 'Ενέργειαι και δολοφονικὰ ὄργια τοῦ βουλγαρικοῦ κοιματάου ἐν Μακεδονίᾳ και ἰδίᾳ ἐν τῇ 'Επαρχίᾳ Καστορίας, 'Αθήναι 1902, σ. 39, πρβλ. και σ. 15). Τὸ αὐτὸ ἔτος πίπτουν νεκροί: ὁ ἐκ Νερέτης Παπᾶ-Κωνσταντίνος, ὁ ἐκ Κοντοροπίου Πέτρος Σόπης, ὁ ἐκ Φλωρίνης Κώτσης Πέτρου και ὁ ἐκ Γκορνιτσόβου Ντίνος 'Ιωάννου (αὐτόθι, σ. 40-42).

Τὸ ἔτος 1901 αἱ δολοφονίαι 'Ελλήνων ὑπῆρξαν συχνότεραι. Τὴν 1ην Μαΐου ἐδολοφονήθη ὁ ἐκ Κοστενετίου Τράϊκος Μάλιος, τὸν δὲ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπηκολούθησαν αἱ δολοφονίαι ὀκτὰ ἄλλων 'Ελλήνων τῆς περιοχῆς. Οὗτοι ἦσαν: ὁ ἐκ Δουμπένης Βασίλειος Τσεμάνης, ὁ ἐκ Στρεμπένου ἱερεὺς Δημήτριος Οἰκονόμος, ὁ ἐκ Ζαγοριτσάνης 'Ελλην πρόκριτος Β. Τζόγας, δολοφονηθεὶς ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ κέντρου τῆς κωμοπόλεως, ὁ ἐκ Ρούλιας Στογιάννης Βασίλειος, ὁ ἐκ Λουμπανίτης Βασίλειος Στογιάννου και τρεῖς γυναῖκες ἐκ Κονοματίου: ἡ 'Ελένη Στόϊκου, ἡ Μήτραινα Καπιτάνου και ἑτέρα ἀνώνυμος (αὐτόθι, σ. 43-47).

Αἱ δολοφονικαὶ ἐνέργειαι τοῦ βουλγαρικοῦ κοιματάου ἐπικυνώθησαν κατὰ τὰ ἔτη 1902-1904, ὁπότε διά τοῦ Μακεδονικοῦ 'Αγῶνος ἐξηρθρώθησαν αἱ συμμορίαι αὗται και ἐσώθη ὁ ἑλληνισμός τῆς Μακεδονίας.

'Αλλά εἰδικῶς διά τὴν ὑπὸ τῆς 'Ιστορίας τῶν Σκοπίων μνημονευομένην περίπτωσιν ἑλληνικῶν ἀντιποίνων τῆς Ζαγοριτσάνης, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναφερθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ κωμόπολις αὕτη διά τὸ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦτου καταγομένον Βουλγαρόν συνταγματάρχου Јаnгoν κατέστη τὸ κέντρον δράσεως τῶν συμμοριῶν τοῦ βουλγαρικοῦ κοιματάου εἰς τὴν περιοχὴν Καστορίας-Φλωρίνης. Διὰ τῆς προαναφερθείσης δὲ δολοφονίας τοῦ 'Ελληνος προκρίτου τῆς κωμοπόλεως ταύτης Β. Τζόγας, μόνου ὑπερασπιστοῦ τῶν 80 περίπου ἑλλήνων οἰκονομειῶν, ἡ κωμόπολις αὕτη εἶχε καταστῆ τὸ κατ' ἐξοχὴν φρούριον ἀμύνων και ἐπιθέσεως τῶν συμμοριῶν τοῦ βουλγαρικοῦ κοιματάου (αὐτόθι, σ. 22 και 47).

Αἱ βιαιότητες, εἰς τὰς ὁποίας ἐξετράπησαν τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα εἰς Ζέλενιτς και Ζαγορίτσανη, προκαλοῦσαι δικαίως τὸν ἀποτροπισμὸν και τὴν φρίκην παντὸς ἐντίμου ἀνθρώπου, θὰ δεῖ νὰ μὴ ἐπαναληφθοῦν· και ὁμῶς αὗται ἐγένοντο ἀφορμὴ μείζονος ἐκτάσεως ἀντεκδικήσεων ἐκ μέρους τῶν βουλγαρικῶν συμμοριῶν—ταύτας ἀντιπαρέρχονται οἱ ἱστορικοὶ τῶν Σκοπίων—διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Γραδεσνίτσας (74 ἐκ τῶν 180 οἰκίων τοῦ χωρίου ἀπετεφρώθησαν, ἄλλαι ἐλεηλατήθησαν και ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 20 προκρίτους)¹ και τοῦ ὁμαδικοῦ βασανισμοῦ πρὸ τῶν χωρικῶν τῶν 5 προκρίτων τοῦ χωρίου Δομπρομίρ τοῦ διαμερίσματος Μοριχόβου ('Ιούλιος 1905).

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς βιβλιογραφίας τοῦ ὑπὸ κρίσιν παρόντος ἔργου, εἰδικῶς διά τὸ θέμα τῶν ἐν Μακεδονίᾳ βουλγαρικῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀλλοστε δὲν ἀρνεῖται και ἡ 'Ιστορία τῶν Σκοπίων ὑπὸ ἄλλην σκοπιάν, θέτομεν ὑπ' ὄψιν ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων και τὰ κάτωθι ἔργα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς βιβλιογραφίας τῆς «'Ιστορίας τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ»: Tragedies of Macedonia: A Record of Greek Victims of Bulgarian

1. Μεταξὺ αὐτῶν «ὁ ἐμπνευσμένος ὑποστηρικτὴς τῆς ὀρθοδοξίας και τοῦ ἑλληνισμοῦ παπᾶ-Δημήτριος, ἐμπεσὼν εἰς χεῖρας ὀλοκλήρου στίφους Βουλγάρων, ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον ζητοκραγύζων ὑπὲρ τοῦ Πατριαρχείου και τῆς 'Ελλάδος, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἐκ Πόζαρ Βούλγαρος ἱερεὺς παπᾶ-Γκιούρος ἐνεπήγγνε μέχρι λαβῆς τὴν λόγχην εἰς τὸ στόμα του» АΥЕ 2930 (1905) 623/16 'Ιουλίου, Προξενεῖον Μοναστηρίου. Πρβλ. Ν. Β λ ᾱ χ ο υ, Τὸ Μακεδονικὸν ὡς φάσις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος 1878-1908, 'Αθήναι 1935, σ. 372-373.

Outrages in Macedonia between 1897 and February 1903, London 1903. The Crimes of Bulgaria in Macedonia, Washington 1914. Atrocities Bulgares en Macédoine, Hestia 1913. Δ. Κ ο κ κ ί ν ο υ, Αί βουλγαρικοί θηριωδίαί και ή καταστροφή τών Σερρών, Ἀθήναι 1914. Les cruautés bulgares en Macédoine Orientale et en Thrace 1912-1913, faits, rapports, documents, témoignages officiels, Athens 1914. Γ. Ἀ ρ β α ν ι τ ά κ η, Dossier bulgare. Contribution à l'histoire de la civilisation bulgare, Gênéve 1918. Une reponse hellénique à «La vérité sur les accusations contre la Bulgarie», Paris 1919.

Βάσει, λοιπόν, τών πηγών και τής συγχρόνου βιβλιογραφίας, ή έν Μακεδονία από τοῦ 1896 μέχρι τοῦ 1912 διαμάχη ἀφεώρα τόν Ἑλληνισμόν τής Μακεδονίας έν τῷ κατά τής βουλγαρικῆς (οὐχι δέ τινος «μακεδονικῆς») ἐνόπλου προπαγάνδας ἀγῶνι αὐτοῦ. Τό σύνθημα «Ἡ Μακεδονία διά τοὺς Μακεδόνας», ριφθέν ὑπ' αὐτοῦ τοῦτοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου, ἀπέβλεπεν εἰς τήν πύκνωσιν τών γραμμῶν του μέ ὁπαδοῦς διαφόρων ἔθνικῶν ἀποχρώσεων έν Μακεδονία και τήν ἐνσωμάτωσιν εἰς τήν Βουλγαρίαν τής αὐτονόμου Μακεδονίας κατά τὸ παράδειγμα τής Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας και οὐχι εἰς τήν γένεσιν και ἐξέγερσιν νέας ἐθνοφυλετικῆς σλαβικῆς, τής σημερινῆς «μακεδονικῆς» τών Σκοπίων, δυνάμεως εἰς τόν χῶρον τοῦτον.

Ἡ ἱστορία τών έν Μακεδονία Σλάβων κατά τήν πρό τών βαλκανικῶν πολέμων περίοδον ἀπετέλει μέρος και προέκτασιν κυρίως τής βουλγαρικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐναντι τής Μακεδονίας και τής σερβικῆς έν μικροτέρῃ ἐντάσει.

Ἐπομένως, τὸ ὑπό τής Ἱστορίας τών Σκοπίων ὑποστηριζόμενον ἔθνικῶς αὐθυπόστατον τοῦ «μακεδονικοῦ» στοιχείου, πολλά δῆθεν δεινά ὑποστάντος, ἐνεκα τών ξένων ἐνόπλων προπαγανδῶν, κυρίως τής ἑλληνικῆς, εἶναι καθαρά φενάκη διά τήν πρό τής ἀπελευθερώσεως τής Μακεδονίας ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἱστορικὴν περίοδον.

Ἡ μόνη ἀλήθεια εἶναι ὅτι αἱ έν Μακεδονία ἑλληνικαὶ κοινότητες ἐδέχθησαν μίαν ὀργανωμένην και σκληρὰν ἐπιθεσιν πρὸς ἐξαφανισμόν ἢ ἐκβουλγαρισμόν παντός τοῦ ἑλληνικοῦ έν Μακεδονία, τῇ συμπράξει τοῦ βουλγαρόφρονος σλαβικοῦ στοιχείου, ὅπου τοῦτο βαθμιαίως εἶχεν εἰσχωρήσει ἐνταῦθα διά τών εἰρηνικῶν μετακινήσεων ἐντὸς τής ἀχανοῦς βυζαντινῆς και τής διαδόχου αὐτῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

IV. Τὸ τέταρτον (δγδοον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Μακεδονία ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Νεοτούρκων μέχρι τῶν βαλκανικῶν πολέμων» (σ. 297-352), περιλαμβάνει τέσσαρα κεφάλαια: Τὸ πρῶτον ὁμιλεῖ περὶ τῆς προετοιμασίας και πορείας τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Νεοτούρκων (σ. 297-305). Βασικῶς ἡ ἐκθεσις τῶν γεγονότων εἶναι ἀληθοφανής. Τὸ δεύτερον κάμνει λόγον περὶ τοῦ ἐθνικοῦ ὁμοσπονδιακοῦ κόμματος και τῶν ἄλλων πολιτικῶν ρευμάτων ὑπὸ τὰς συνθήκας τοῦ καθεστώτος τῶν Νεοτούρκων (σ. 307-333).

Τὸ τρίτον ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐργατικόν και σοσιαλιστικὸν κίνημα έν Μακεδονία μετὰ τήν Ἐπανάστασιν τῶν Νεοτούρκων (σ. 335-344). (Βάσει τῆς μεθόδου τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ δίδεται μαρξιστικὴ ἐρμηνεία εἰς τὸ «ἐργατικόν» και «σοσιαλιστικόν» κίνημα έν Μακεδονία. Ἐξ ἄλλου, πρὸ τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου δέν δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν διά καμμίαν βαλκανικὴν χώραν περὶ ἐργατικοῦ κινήματος, διότι τάξις ὀργανωμένη, ὅπως τήν ἐννοοῦμεν σήμερον διά τὰς προηγμένας χώρας, δέν ὑπῆρχε· ἐργαζόμενοι ναί, ἀλλὰ ὄχι ἐργάται μέ ταξικὴν συνείδησιν). Καὶ εἰς τὸ τέταρτον ἐρευνᾶται ὁ πολιτιστικομορφωτικὸς βίος έν Μακεδονία κατά τήν περίοδον 1908-1912 (σ. 345-352).

Τὸ ἔθνικὸν ὁμοσπονδιακὸν Κόμμα (1909) προήλθεν ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῆς ἐσωτερικῆς ἐπαναστατικῆς ὀργανώσεως· αἱ ἀρχαὶ τοῦτου ἀνάγονται εἰς τήν ἐποχὴν τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ Πλinden (σ. 307). Πλὴν ὅμως τόσον τὸ κόμμα τοῦτο ὅσον και ἡ νέα «Ἐσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσις (V.M.R.O.)» ἐρέθησαν και πάλιν

ὕπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχον τῶν βουλγαρικῶν δυνάμεων (σ. 310 καὶ 328-329), ὅπερ σαφῶς ἀποδεικνύει ὅτι πᾶσα ἄλλη σλαβική ἐν Μακεδονίᾳ φυλετική ὀργάνωσις ἦτο ἀνύπαρκτος ἢ καθαρῶς προσωπικοῦ χαρακτήρος, δι' ὃ καὶ εὐκόλως ἐξεμηδεύετο.

Ἡ βουλγαρική πλέον V.M.R.O. ὑπὸ τὸν Todor Alexandrov, κατὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν Σκοπίων, ἀπὸ τοῦ 1908 μέχρι τοῦ 1912 μετετρέπη «εἰς ἀνταρτικὴν τρομακτικὴν ὀργάνωσιν, ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τὴν κατακτητικὴν πολιτικὴν τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους» (σ. 329). Ἐν συνεχείᾳ ἀπαριθμοῦνται συγκεκριμέναι περιπτώσεις τρομοκρατικῶν ἐνεργειῶν κυρίως διὰ τῆς τοποθετήσεως βομβῶν εἰς τοποῦς δημοσίων συνάξεων (κυρίως ἀγοράς, ἐμποροπανηγύρεις κ.λ. σ. 329-383 καὶ 359).

Ἡ σερβική παρουσία εἰς τὴν Βόρειον Μακεδονίαν μὲ κέντρον τὴν πόλιν τῶν Σκοπίων (σ. 323-324) καὶ ἡ ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ καὶ μορφωτικὴ δραστηριότης ἐν Μακεδονίᾳ μὲ κέντρον τὰς πόλεις: Θεσσαλονίκην, Μοναστήριον καὶ Σέρρας (σ. 324-327), κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1908 ἕως τοῦ 1912 περίοδον, ἐκτιμῶνται ἀρνητικῶς διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν προμνημονευθέντων ἀλλαγῶν τοῦ παρόντος ἀναιτιολογητῶν ἀπόψεων. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν ἑλληνικὴν δραστηριότητα ἐν Μακεδονίᾳ, λέγει τὰ ἑξῆς:

«Αἱ ἑλληνικαὶ λέσχαι μετὰ τὸ 1908 ἀπετέλουν νέαν, παρηλλαγμένην μορφήν διὰ τὴν συνέχισιν τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας καὶ τῆς ἀφομοιωτικῆς δραστηριότητος τῆς «μεγαλοελληνικῆς» ἀστικῆς τάξεως ἐν Μακεδονίᾳ» (σ. 324).

«Πλὴν τῆς δημιουργίας πολιτικῶν λεσχῶν, οἱ Ἕλληνες προέβησαν καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν διαφόρων συλλόγων, ἐνώσεων, ἀδελφοτήτων καὶ τῶν παρομοίων, τυπικῶς μὴ πολιτικῶν συλλόγων, ἀλλὰ πάντως μὲ ἐκδηλον προπαγανδιστικὸν καὶ ἐθνικιστικὸν χαρακτήρα» (σ. 324).

«Ἐν πάσει περιπτώσει, ἡ ἑλληνικὴ προπαγάνδα ἄνευ τῆς παρουσίας τῶν ἀνταρτῶν δὲν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ τὰς θέσεις τῆς ἐν Μακεδονίᾳ, αἱ ὁποῖαι εἶχον κατὰ τὸ παρελθὸν κατακτηθῇ μὲ τρομοκρατίαν, ἐπυελοποιηθῶσιν ὑπὸ τῶν σουλτανικῶν ἀρχῶν.

Ὁ μακεδονικὸς πληθυσμὸς εἰς τὴν Νότιον Μακεδονίαν, ὁ ὁποῖος μέχρι τότε ἐκκρατεῖτο βιαίως ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριαρχείου, ἐπωφελοῦμενος τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἐπιμένων εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν χειραφέτησιν του, ἤρχισε νὰ ἐγκαταλείπῃ μαζικῶς τὸ Πατριαρχεῖον. Πρὸς τοῦτο, ἐπειδὴ ὁ μακεδονικὸς πληθυσμὸς δὲν εἶχεν ἰδικὴν του ἐκκλησίαν, προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἑξαρχίαν, ἡ ὁποία, ὡς σλαβικὸν ἴδρυμα, ἦτο δι' αὐτὸν περισσότερον ἐγγὺς καὶ ἀπετέλει συνεπῶς τὸ πρῶτον καταφύγιον μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος. Ἰδιαίτερος ἀποδιοργανωμένη ἦτο ἡ ἑλληνικὴ προπαγάνδα εἰς τὴν περιοχὴν Σερρών, ὅπου ἀπεδείχθη πλήρως ἀνίκανος νὰ παρουσιάσῃ ἀντίστασιν εἰς τὰς ἀπελευθερωτικὰς προσπάθειάς τῶν ὁπαδῶν τοῦ Sandansky. Ἡ κοινωνικὴ κινητοποίησις τῶν μακεδονικῶν μαζῶν εἰς τὰ νοτιώτερα ἄκρα τῆς Μακεδονίας, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1908, κατ' οὐσίαν ἐξεφράσθη ὡς ἀντιπατριαρχικὴ καὶ ἀνθελληνικὴ κίνησις» (σ. 375).

V. Τὸ πέμπτον (ἑνατον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν βαλκανικῶν πολέμων 1912-13» (σ. 355-381), περιλαμβάνει δύο κεφάλαια: Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου (σ. 355-373)· δηλαδὴ τὴν συγκρότησιν τῆς βαλκανικῆς ἐνώσεως, τὴν προετοιμασίαν καὶ πορείαν τοῦ πολέμου, τὴν συμμετοχὴν «Μακεδόνων» εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας ὡς καὶ τὴν δρᾶσιν τῆς «μακεδονικῆς» παροικίας ἐν Πετρούπολει δι' ἀνεξάρτητον μακεδονικὸν κράτος. Τὸ δευτέρον περιλαμβάνει τὰ γεγονότα τοῦ δευτέρου βαλκανικοῦ πολέμου (σ. 375-381). Συγκεκριμένως ἀναφέρεται εἰς τὴν ἑναρξιν καὶ πορείαν τοῦ πολέμου, τὴν εἰρήνην τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τὸν διαμελισμὸν τῆς Μακεδονίας ὡς καὶ τὸ καθεστῶς τῶν συμμαχικῶν Ἀρχῶν ἐν Μακεδονίᾳ.

Τόσον ἡ διπλωματικὴ ὅσον καὶ ἡ στρατιωτικὴ πλευρὰ τῶν βαλκανικῶν πολέμων ἔχουν ἀποτελέσει εὐρὴ ἀντικείμενον ἐρεῦνης τῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας οὕτως, ὥστε οὐδὲν τὸ νέον προσφέρει ἢ ἐν τῇ παρόντι ἔργῳ ἀναφορά εἰς τοὺς δύο βαλκανικοὺς πολέμους, ἢ ὅποια ἔχει ἐνημερωτικὸν χαρακτῆρα, ἀποβλέπουσα κυρίως εἰς τὴν ἑξαρσιν τῆς συμμετοχῆς τοῦ «μακεδονικοῦ» στοιχείου εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 1912-1913.

Ἡ ἔννοια συμμετοχῆς τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ «μακεδονικοῦ» στοιχείου, κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἐμφανίζεται ὑπὸ «τὴν διοίκησιν τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ» (σ. 367), ἂνευ ἰδίων «αἰτημάτων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Μακεδονίας καὶ τὴν σύστασιν ἀνεξαρτήτου μακεδονικοῦ κράτους» (σ. 367), ὅπερ ἀποτελεῖ ἐτέραν σαφῆ ἀπόδειξιν ὅτι, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀποτινάξεως τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Μακεδονίας, τὸ «μακεδονικόν» στοιχεῖον δὲν εἶχε συλλάβει τὴν ὑπὸ τῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων ἀποδιοδομένην εἰς τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἰδέαν ἀνεξαρτήτου τινὸς «μακεδονικοῦ» ἔθνους. Ἐὰν ἱστορικῶς, ἔστω καὶ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος, ἤρχιζε νὰ ὑποφώσκει ἐθνικὴ τις «μακεδονικὴ» συνειδησις καὶ ἀναγέννησις, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν (καὶ ἡ πλέον κατάλληλος ἦτο τῆς περιόδου 1912-1913) νὰ ἐξεγείρετο πρὸς χειραφέτησιν.

Ἡ ὑπὸ κρίσιν Ἱστορία τῶν Σκοπίων προσπαθεῖ νὰ ἐμφανίσῃ τὰς ἐνόπλους «μακεδονικάς» ομάδας ὑπὸ τὸν Jane Sandanski, ὡς ἐχούσας ἀνεξάρτητον γραμμὴν ἐκείνης τοῦ Βουλγαρικοῦ Todor Alexandrov (σ. 367)· δὲν εἶναι ὅμως ἀρκούντως πειστικὴ, διότι παρακατιόντως ἀποδίδει εἰς τὰς ὑπὸ τὸν Sandanski ομάδας τὸν ρόλον «προφυλακτικῆς τῆς βουλγαρικῆς μεραρχίας πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην» (σ. 368). Ἡ διαπίστωσις αὕτη, ἂν μὴ τι ἄλλο, δεικνύει τὸν προσωπικὸν καὶ οὐχὶ τὸν παλλαϊκὸν χαρακτῆρα τῶν περὶ τὴν Μακεδονίαν αὐτονομιστικῶν τάσεων.

Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ ὁ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐμφανιζόμενος Jane Sandanski ὡς σύμβολον τῆς ἀνεξαρτήτου «ἐθνοφυλετικῆς Μακεδονίας» ἀναγκάζεται νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν τότε πραγματικότητα. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὰς ἀνεδαφικάς ἐνεργείας ομάδος «Μακεδόνων αὐτονομιστῶν» ἐν Ρωσίᾳ ὑπὸ τὸν Ćuprovski καὶ τὸν Miskirski καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ ὑπὸ τὸν Kočarev πρὸς δημιουργίαν ἀνεξάρτητου ἢ αὐτονόμου «μακεδονικοῦ» κράτους. Αἱ διαμαρτυρίαι καὶ τὰ ὑπομνήματά των οὐδεμίαν ἀπήχησιν εὗρον τόσον ἐν Μακεδονίᾳ ὅσον καὶ κατὰ τὰς διεθνεῖς συσκέψεις (σ. 369-373 καὶ 417-420).

VI. Τὸ ἕκτον (δέκατον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Μακεδονία κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον» (σ. 385-437), περιλαμβάνει ἕξ κεφάλαια: Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐναρξιν τοῦ πολέμου (σ. 385-389) καὶ τὴν εἰσοδὸν τῆς Βουλγαρίας εἰς αὐτὸν (σ. 389-390), τὸ δεύτερον κἀμνει εἰδικὸν λόγον περὶ τοῦ μετώπου τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ περὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς διασπάσεως τούτου (σ. 391-400), τὸ τρίτον ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καταστάσεως ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν ξένων δυνάμεων, Γερμανοβουλγαρικῶν καὶ τῆς Ἀντάντ (σ. 401-415), τὸ τέταρτον περὶ τῆς σχέσεως τοῦ «μακεδονικοῦ» μεταναστευτικοῦ κόσμου ἔναντι τοῦ πολέμου (σ. 417-420), τὸ πέμπτον περὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βασιλείου τῶν Νοτιοσλάβων (σ. 421-431) καὶ τὸ ἕκτον περὶ τοῦ «μακεδονικοῦ» ζητήματος εἰς τὴν συνδιάσκεψιν τῶν Παρισίων (σ. 433-437).

Τὰ γεγονότα ἐν τῇ συνῶλφ των ἐκτίθενται κατὰ ἓνα ἀληθοφανῆ καὶ ἐπιστημονικὸν τρόπον, ἀλλὰ ἀσκόπως, διότι εἶναι πολλαχόθεν γνωστά.

Γ' Τόμος

I. Τὸ πρῶτον (ἐνδέκατον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Μακεδονία μετὰ τὸν πόλεμον» (σ. 7-166), περιλαμβάνει τὰ κάτωθι κεφάλαια:

Τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται: «Ἡ κατάστασις ἐν Μακεδονίᾳ ἐν τῷ Σερβοκροατοσλοβενικῷ Βασιλείῳ μέχρι τοῦ συντάγματος τοῦ Vidonden» (σ. 7-27)· ἐνταῦθα γίνεται λόγος: 1. Περί τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς νέας ἐξουσίας ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον καὶ τῶν κοινωνικοοικονομικῶν συνθηκῶν ἐν Νοτίῳ Γιουγκοσλαβίᾳ (σ. 7-14). 2. Περί τῆς ἐμφανίσεως τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ ὀργανώσεων ἐν Νοτίῳ Γιουγκοσλαβίᾳ μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον (σ. 14-17). 3. Περί τῆς διεξαγωγῆς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν κοινοτικῶν ἐκλογῶν ἐν Νοτίῳ Γιουγκοσλαβίᾳ (σ. 17-20). 4. Περί τῆς ἐκλογικῆς ἐκστρατείας ἐν Νοτίῳ Γιουγκοσλαβίᾳ διὰ τὴν Συντακτικὴν Ἐθνοσυνέλευσιν (σ. 20-23). 5. Περί τοῦ Συντάγματος τοῦ Vidonden, τοῦ 1921 (σ. 23-27).

Τὸ δεύτερον ἐπιγράφεται: «Ὁ οἰκονομικὸς καὶ πολιτιστικὸς ἐκπαιδευτικὸς βίος εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου μετὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ Vidonden μέχρι τῆς δικτατορίας τῆς ἐκ τῆς Ἰανουαρίου» (σ. 29-58). Ἐνταῦθα γίνεται λόγος: 1. Περί τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν γεωργίαν (σ. 29-34). 2. Περί τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας (σ. 34-37). 3. Περί τῶν πολιτικῶν κομμάτων εἰς τὴν «Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου» (σ. 37-39). 4. Περί τῆς τρομοκρατίας τοῦ βουλγαρικοῦ κομιτάτου εἰς τὴν «Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου» (σ. 39-41). 5. Περί τῆς ἀνανεώσεως τῆς κομματικῆς ὀργανώσεως (σ. 41-44). 6. Περί τῆς συζητήσεως ἐντὸς τοῦ Κ.Κ.Γ. ἐπὶ τοῦ «μακεδονικοῦ» ζητήματος (σ. 44-47). 7. Περί τοῦ κινήματος τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν νέων κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1925-1929 (σ. 47-50). 8. Περί τῆς δράσεως τῆς V.M.R.O. (Ἡνωμένης) εἰς τὴν «Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου» (σ. 51-56). 9. Περί τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀποεθνικοποιήσεως τοῦ «μακεδονικοῦ» λαοῦ (σ. 56-58).

Τὸ τρίτον ἐπιγράφεται: «Ἡ Μακεδονία τοῦ Βαρδαρίου ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπιβουλῆς τῆς μοναρχοφασιστικῆς δικτατορίας μέχρι τοῦ πολέμου τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1941» (σ. 59-67). Ἐνταῦθα ἐξετάζονται: Αἱ ἐπιπτώσεις τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς κρίσεως διὰ τὴν «Μακεδονίαν» (σ. 59-62) καὶ ἡ ἀνίσος ἀνάπτυξις καὶ ἡ οἰκονομικὴ καθυστέρησις εἰς τὴν «Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου» (σ. 62-67).

Τὸ τέταρτον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς μοναρχοφασιστικῆς δικτατορίας εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου» (σ. 69-77), ἀναφέρεται εἰς τὴν τρομοκρατίαν καὶ τὴν ἀφομοιωτικὴν πολιτικὴν τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος ἐν «Μακεδονίᾳ» (σ. 69-73), τὴν ἐξασθένειν τῆς δικτατορίας καὶ τὴν δραστηριοποίησιν τοῦ Κ.Κ.Γ. εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν (σ. 73-77).

Τὸ πέμπτον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ πολιτικὴ ζωὴ καὶ οἱ ἐκλογικοὶ ἀγῶνες εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου κατὰ τὰ ἔτη 1933-1935» (σ. 79-96), ἀναφέρεται εἰς τὰς κοινοτικάς ἐκλογάς τοῦ 1933 καὶ 1935 (σ. 79-84), εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ Κ.Κ.Γ. κατ' αὐτάς (σ. 69-73), τὴν ἐξασθένειν τῆς δικτατορίας καὶ τὴν δραστηριοποίησιν τοῦ Κ.Κ.Γ. εἰς τὴν «Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου» (σ. 84-88) καὶ τὴν πρόδον τοῦ ἀντιφασιστικοῦ καὶ ἐργατικοῦ κινήματος (σ. 94-96).

Τὸ ἕκτον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ζυμώσεις εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου κατὰ τὰ ἔτη 1936-1938» (σ. 97-113) καὶ τὸ ἑβδομον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ Μακεδονία τοῦ Βαρδαρίου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκρήξεως τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου» (σ. 115-129), ὁμιλοῦν περὶ τῆς αὐξούσης δραστηριότητος τοῦ Κ.Κ.Γ. εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ 1936 μέχρι τοῦ 1940.

Τὸ ὄγδοον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ πόλεμος τοῦ Ἀπριλίου καὶ ὁ διαμελισμὸς τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1941» (σ. 131-136) κάμνει λόγον

περί τῆς καταλήψεως τοῦ γιουγκοσλαβικοῦ χώρου ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ περὶ τῆς περιόδου τῆς Κατοχῆς.

Καὶ τέλος, τὸ ἔνατον κεφάλαιον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁ Τύπος, ὁ πολιτισμὸς καὶ αἱ καλαὶ τέχναι εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Βαρδαρίου κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεσοπολέμου 1918-1941» (σ. 137-166), ἀναφέρεται εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ Τύπου, τὴν λογοτεχνίαν, τὸ θέατρον καὶ τὴν ζωγραφικὴν.

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παρόντος μέρους, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται διὰ τὸ ἀντισερβικὸν καὶ ἀντιβουλγαρικὸν πάθος, δύνανται νὰ συναχθοῦν τὰ κάτωθι: Παγία πολιτικὴ τοῦ Βελιγράδιου ἐν σχέσει μὲ τὸ «μακεδονικόν» ζήτημα, ὅπως τίθεται τοῦτο σήμερον ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων τῶν Σκοπίων, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ μεσοπολέμου, ἥτοι ἡ μὴ ἀναγνώρισις «μακεδονικῆς» τινος ἐθνότητος ἐν Νοτίῳ Γιουγκοσλαβίᾳ· τὸ Βελιγράδιον ἀπέβλεπεν εἰς τὸν ἑσπεριζόμενον τῆς περιοχῆς αὐτῆς (σ. 37).

Ἡ Ἑσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὅργανωσις (V.M.R.O.), ὑπὸ τοὺς Βουλγάρους ἡγέτας Todor Alexandrov καὶ Alexandar Protopjevov, ἐνέτεινε τὰς προσπάθειάς τῆς πρὸς δημιουργίαν αὐτονομιστικοῦ κινήματος εἰς τὴν Νότιον Γιουγκοσλαβίαν, μὲ σκοπὸν τὴν προσάρτησιν τοῦ χώρου τούτου εἰς τὸ βουλγαρικὸν κράτος, κατὰ παλαιὰν καὶ συνήθη τακτικὴν τῆς Σόφιας (σ. 39-41 καὶ 51).

Ἀλλὰ καὶ τὸ Κ.Κ.Γ. δὲν ἐτήρησε συνεπῆ πολιτικὴν ἔναντι τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Κατ' ἀρχὰς ἠρνήθη παντελῶς τὴν ὑπαρξίν χωριστῆς ἐθνότητος ἐν Νοτίῳ Γιουγκοσλαβίᾳ, ἐν συνεχείᾳ ἠκολούθησε ἀσαφὴ πολιτικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τελικῶς, λόγῳ νέας πολιτικῆς σκοπιμότητος καὶ τακτικῆς, ἀνεγνώρισεν ὅτι πρὸ τινος ἤρνετο. Ἰδοὺ τί διδάσκει ἐν προκειμένῳ ἡ Ἱστορία τῶν Σκοπίων εἰς τὴν παράγραφον: «Συζητήσεις ἐντὸς τοῦ Κόμματος ἐπὶ τοῦ ἔθνικου καὶ τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος» (σ. 44-47).

«Ὁ τότε (1923) Γραμματεὺς τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Simo Marković ἐπρέσβευε τὴν ἰδέαν ὅτι «οἱ Σέρβοι, οἱ Κροάται καὶ οἱ Σλοβένοι δύνανται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς τρεῖς κλάδοι μιᾶς ἐθνότητος». Εἰς τὴν δευτέραν γενικὴν συνδιάσκεψιν τοῦ Κ.Κ.Γ., λαβοῦσαν χώραν τὸν Μάιον τοῦ 1923, συνεζητήθη μὲ μεγαλύτεραν σοβαρότητα τὸ ἔθνικόν ζήτημα. Ἐν τῷ μεταξύ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ἀπεκρυσταλλώθη ἐντελῶς ὁρθὴ τοποθέτησις. Συνεπείᾳ τούτου, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους 1923, διεξήχθη ζωηροτάτη συζήτησις διὰ μέσου τοῦ κομματικοῦ Τύπου ὡς καὶ εἰς τὰς συγκεντρώσεις καὶ τὰς συσκέψεις περὶ τὴν τηρητέαν γραμμὴν τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἐπὶ τοῦ ἔθνικου ζητήματος εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν. Τὸ βιβλίον τοῦ Simo Marković: «Τὸ ἔθνικόν ζήτημα ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ μαρξισμού» (δημοσιευθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1923) ὡς καὶ ἄλλα κείμενά του ἐξηρησίμωσαν ὡς ἀφορμὴ διὰ τὴν ὑποκίνησιν εὐρείας πολεμικῆς».

«Διὰ τὸν Marković δὲν ὀφίστατο Μακεδονικὸν Ἔθνος εἰς τὸν παρόντα χρόνον, κατὰ τὴν σύγχρονον μαρξιστικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου, ἔστω καὶ ἂν ὀφίστατο οἰοδῆποτε μακεδονικὸν ζήτημα, περιπελεγμένον ἔνεκα τῆς ἐθνογραφικῆς πολυχρομίας τῆς Μακεδονίας, δεδομένου ὅτι οὗτος ἐπίστευεν, ὅτι ἡ Μακεδονία κατοικεῖται ἀπὸ ἄτομα ἀνήκοντα εἰς τὰ βαλκανικὰ ἔθνη καὶ ἀπὸ ἔθνικας μειονότητας (Ἀλβανούς καὶ Τούρκους). Διὰ τοῦτο καὶ προεξώφλει οὗτος ὅτι, εἰς περιπτώσιν μονοπλεύρου ἐπιλύσεως τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος πρὸς ὄφελος τῶν συμφερόντων μόνον μιᾶς βαλκανικῆς ἀστικῆς τάξεως, θὰ αὐξηθῇ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν ἄλλων βαλκανικῶν κυριάρχων τάξεων. Τὴν πλέον αὐθεντικὴν καταδικὴν τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Simo Marković ἐπὶ τοῦ ἔθνικου ζητήματος ἐξέδωσεν ἡ τρίτη παγγιουγκοσλαβικὴ συνδιάσκεψις τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν ἐν παρανομίᾳ εἰς τὸ Βελιγράδιον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1924... Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸ τρίτον παγγιουγκοσλαβικὸν συνέδριον εἶχε γίνεαι ἀπόπειρα νὰ ἐκτεθοῦν ἰδεολογικοπολιτικαὶ ἀπόψεις τηρητέας τακτικῆς ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ ζητήμα-

τος... ταυτοχρόνως όμως διετηρούντο ώρισμένοι παλαιά έσφαλμένοι γνώμαι και παρεξηγήσεις σχετικώς πρός τὸ μακεδονικὸν ἔθνος... ὁ πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας ἐθεωρεῖτο ὡς ποικιλοεθνὴς πληθυσμὸς, συγκροτούμενος κυρίως ἐκ κατοίκων, ἀνηκόντων εἰς τὰ ἄλλα βαλκανικά ἔθνη, πρῶγα τὸ ὅποιον ἐσήμαινεν ὅτι ὁ μακεδονικὸς λαὸς δὲν ἐθεωρεῖτο διαμορφωμένη ὁλότης».

«Διὰ τὴν δασάφησιν καὶ ἐκλαΐκευσιν τῶν θέσεων καὶ καθηκόντων τοῦ Ἀνεξαρτήτου Ἐργατικοῦ Κόμματος Γιουγκοσλαβίας (δηλαδή τοῦ Κ.Κ.Γ.), ἐν ἀναφορᾷ πρός τὸ ὀξυτατον ἔθνικὸν καὶ ἀγροτικὸν πρόβλημα τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1924, εἶχεν ἐκτυπωθῇ τὸ φυλλάδιον τοῦ Konstantit Novakovic «Μακεδονία, Μακεδονία. Γῆ γεωργῶν»... διὰ νὰ εἰπωμεν τὴν ἀλήθειαν, εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦτο δὲν ἐπετυγχάνετο κατηγορηματικὴ καὶ σαφὴς ἀποκρυστάλλωσις τῶν ἀντιλήψεων σχετικώς πρός τὴν ὑπαρξίν ἢ μὴ τοῦ μακεδονικοῦ ἔθνους».

Τὰ ἀνωτέρω ἀποδεικνύουν διὰ μίαν ἄλλην φοράν ὅτι μέχρι πρό τινων ἐτῶν ἡ πολιτικὴ σκοπιμότης καὶ οὐχὶ ἡ ἔθνικὴ πραγματικότης ἐδημιούργει τὸ ζήτημα τοῦτο. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἀποδοκιμάζει ἡ παρούσα Ἱστορία, θεωροῦσα τὴν σύγχυσιν πολιτικῆς καὶ ἔθνικῆς σκοπιμότητος περὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἔργον τῆς βουλγαρικῆς διπλωματίας: «Ἡ σφαλερότης τῆς θέσεως τῆς V.M.R.O. (Ἡνωμένης) συνίστατο ἐν πρώτοις εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη ἀντελαμβάνετο τὸ μακεδονικὸν ζήτημα κυρίως ὡς πολιτικὸν καὶ ὄχι ὡς ἔθνικὸν ζήτημα... εἰς τὰ δημοσιεύματα καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς V.M.R.O. (Ἡνωμένης) περιεπλέκοντο καὶ διεσταυροῦντο σφαλεραὶ ἀντιλήψεις, ὅτι δηλαδή ὁ πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας ἀποτελεῖται κυρίως ἐκ «Μακεδόνων Βουλγάρων», δηλαδή ὅτι οἱ Μακεδόνες εἶναι «Βούλγαροι». Ἡ τοιαύτη ἀσυνέπεια καὶ ἀσάφεια ἀπόψεων προεκάλεε ἀναποφεύκτως σύγχυσιν, ἐθόλωνε τὸν ἔθνικοπολιτικὸν προσανατολισμὸν καὶ τὴν προσφοράν τῆς V.M.R.O.» (σ. 55).

Τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τοῦ παρόντος μέρους παρεχόμενα στοιχεῖα περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ μάλιστα τοῦ νοτίου τμήματος αὐτῆς (τῆς σημερινῆς Λ.Δ. Σκοπίων) εἶναι ἀξιόλογα καὶ διαφωτιστικά.

II. Τὸ δεύτερον (δωδέκατον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ Μακεδονία τοῦ Πιρίν ἀπὸ τοῦ 1918 μέχρι τοῦ 1941» (σ. 169-244), ἀναφέρεται πρῶτον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν θέσιν τῶν «Μακεδόνων» ἐν Βουλγαρίᾳ μέχρι τέλους τοῦ 1924 (σ. 169-197) καὶ δεύτερον εἰς τὴν αὐτονομιστικὴν κίνησιν τῆς V.M.R.O. μέχρι τοῦ 1934 (σ. 199-244).

III. Τὸ τρίτον (δέκατον τρίτον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἡ Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1941» (σ. 247-275), διαιρεῖται εἰς δύο κεφάλαια: Τὸ πρῶτον ἐπιγράφεται «Ἀλλαγαὶ τῆς ἔθνικῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Αἰγαίου» (σ. 247-260). Ἐνταῦθα ἀναφέρονται τὰ κάτωθι: I. Εὐθὺς μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον κατεβλήθησαν ἔντονοι προσπάθειαι ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἔθνικῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν (Μακεδονίαν τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν Σκοπίων). Αἱ συνθήκαι τοῦ Νεϊγύ τοῦ 1919 μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας καὶ τῆς Λωζάννης τοῦ 1923 μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας περὶ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν ἐπέφερε σημαντικὰς ἀλλαγὰς εἰς τὴν ἔθνικὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ. Παρὰ ταῦτα, κατὰ τὴν Ἱστορίαν, εἰς τὰς περιοχὰς Καστορίας, Φλωρίνης καὶ Ἑδέσσης καὶ μετὰ τὰς ἀνωτέρω συνθήκας ἐκυριάρχει τὸ «μακεδονικὸν ἔθνικὸν στοιχεῖον» (σ. 247-250).

Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος περὶ τῶν διεθνῶν συνθηκῶν προστασίας τῶν μειονοτήτων γενικῶς καὶ τῆς θέσεως τῶν «Μακεδόνων» ἐν Ἑλλάδι εἰδικῶς· μνημονεύεται τὸ μῆ-

δέποτε εφαρμοσθέν Πρωτόκολλον Kalfon - Πολίτη τοῦ 1924, βάσει τοῦ ὁποῖου ἀνεγνωρίζετο βουλγαρική μειονότης ἐν Ἑλλάδι καὶ ἑλληνική ἐν Βουλγαρίᾳ (σ. 250-253).

Τέλος, γίνεται ἱστορική ἀνασκόπηση τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1923 μέχρι τοῦ 1932 διὰ τὸ νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ Κ.Κ.Ε. κατὰ τὸ 1924 ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτήτου Μακεδονίας ἐντὸς μιᾶς Βαλκανικῆς Ὀμοσπονδίας (σ. 253-257) καὶ ἐκτίθεται ἡ διαμάχη μεταξὺ Βουλγαρίας καὶ Γιουγκοσλαβίας διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἐν Ἑλλάδι Σλαβόφωνων ὡς Σέρβων καὶ Βουλγάρων (σ. 257-260), διὰ τὸ καταλήξῃ εἰς τὴν διαπιστώσιν ὅτι τὸ ζήτημα τῆς «μακεδονικῆς ἔθνικῆς μειονότητος» οὐδέποτε ἀπασχόλησε τὰ τρία ἐνδιαφερόμενα γειτονικά κράτη (σ. 259).

Τὸ δεύτερον ἐπιγράφεται «Ἡ θ ἔ σ ι ς τ ὶ ν Μ α κ ε δ ὶ ν ὶ ν ἐ ν Ἑ λ λ ᾶ δ ι μ ἔ χ ρ ι τ ῆ ς φ α σ ι σ τ ι κ ῆ ς κ α τ ο χ ῆ ς» (σ. 261-275). Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς δράσεως τῆς V.M.R.O. (Ἡνωμένης) εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν (σ. 264-269) τῆς ἀλλαγῆς τακτικῆς τοῦ Κ.Κ.Ε. ὡς πρὸς τὸ «μακεδονικόν» ζήτημα (σ. 269-270) καὶ περὶ τῆς καταδιώξεως τῶν «Μακεδόνων» κατὰ τὴν περίοδον τῆς δικτατορίας τοῦ Μεταξᾶ (σ. 270-275).

Αἱ θέσεις τοῦ συγγραφέως τοῦ μέρους τούτου, Hristo Andonovski, εἶναι ἥδη γνωσταί, δημοσιευθεῖσαι εἰς τρεῖς ἄλλας ἐργασίας τοῦ ὑπὸ τοὺς τίτλους:

«Diplomska Antimakedonska Igra (Διπλωματικὴ ἀντιμακεδνικὴ συμπαιγνία), Σκόπια 1969¹. «V.M.R.O. (obedineta) vo Egejska Makedonija» (Ἡ ἐσωτερικὴ μακεδονικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις εἰς τὴν Μακεδονίαν τοῦ Αἰγαίου²). «Vistina za Egejska Makedonija (Ἡ ἀλήθεια περὶ τῆς Μακεδονίας τοῦ Αἰγαίου)», Σκόπια 1971³.

Ἡ διήκουσα ἐννοία τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν ὑφίσταται εἰσέτι σλαβικὴ «μακεδονικὴ» μειονότης, μὴ ἀπολαύουσα τῶν ὑπὸ τῶν διεθνῶν συνθηκῶν προβλεπομένων μειονοτικῶν δικαιωμάτων. Ἀλλὰ ἡ ἔρευνα τοῦ συγγραφέως, καθαρῶς δημοσιογραφικοῦ καὶ προπαγανδιστικοῦ χαρακτήρος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀνύπαρκτον σήμερον ἀντικείμενον ἐρευνῆς, δὲν στηρίζεται ἐπὶ συγκεκριμένων ἱστορικῶν πηγῶν, ἀκόμη καὶ διὰ τὸ παρελθόν. Ὁ ἴδιος ἀναγκάζεται νὰ ἐμφανίσῃ μίαν πραγματικότητα διάφορον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐπιθυμεῖ ἢ ὑπὸ κρίσιν Ἱστορία. Δηλαδή, ἀνατρέχων εἰς τὰς διεθνεῖς συνθήκας ἀπὸ τῆς ἀπελευθέρσεως τοῦ μακεδονικοῦ χώρου (1913) καὶ ἐξῆς, διαπιστώνει ὅτι τὸ κατ' αὐτὸν «μακεδονικόν» ζήτημα ὑπὸ τὴν γενικὴν ἢ μειονοτικὴν αὐτοῦ μορφήν οὐδόλως ἀπασχόλησε τὴν διπλωματίαν τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς. Ἡ Ἱστορία τῶν Σκοπίων ἐρμηνεύει, ὡς συνήθως, τὸ γεγονός τοῦτο ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐπεκτατικῶν συμφερόντων τῶν γειτονικῶν πρὸς τὸν χώρον τῆς Μακεδονίας κρατῶν, ἢ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἱστορία ἀγνοεῖ τὸ «μακεδονικόν» ζήτημα τῶν Σκοπίων, διότι ἀπλούστατα τοῦτο ἦτο ἀνύπαρκτον, ὅπως ἐπὶ ἐσφαλμένης βάσεως τίθεται τοῦτο σήμερον ὑπὸ τῆς «Ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ ἔθνους» τῶν Σκοπίων.

IV. Τὸ τέταρτον (δέκατον τέταρτον) μέρος, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐ θ ν ι κ ὸ ς - ἄ π ε λ ε υ θ ε ρ ω τ ι κ ὸ ς π ὅ λ ε μ ο ς κ αὶ ἡ Ἐ π α ν ᾶ σ τ α σ ι ς εἰς τὴν Μ α κ ε δ ο -

1. Ἰδὲ ἐκτενὲς βιβλιογραφικὸν σημείωμα εἰς Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας 27 (1970), σ. 59-65.

2. Ἐδημοσιεύθη εἰς Glasnik τοῦ Ἰνστιτούτου Ἑθνικῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων 3 (1969), σ. 103-116 καὶ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἀνεδημοσιεύθη εἰς τὸ ἡμέτερον Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας 28 (1970), σ. 65-82.

3. Ἰδὲ βιβλιογραφικὸν σημείωμα εἰς Δελτίον Γιουγκοσλαβικῆς Βιβλιογραφίας 1 (1971), σ. 17-32.

νία ν» (σ. 279-476), περιλαμβάνει οκτώ κεφάλαια: Τὸ πρῶτον κάμνει λόγον περὶ τῆς Κατοχῆς ἐν Μακεδονίᾳ (σ. 279-301), τὸ δεύτερον περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἐπαναστάσεως (σ. 303-316), τὸ τρίτον περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὸ 1942 (σ. 317-351), τὸ τέταρτον περὶ τῆς ἀκμῆς τῆς ἐπαναστάσεως (σ. 353-394), τὸ πέμπτον περὶ τῆς γενικῆς λαϊκῆς ἐξεγέρσεως (σ. 395-424), τὸ ἕκτον περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Μακεδονίας (σ. 425-455) καὶ τὸ ἕβδομον περὶ τῆς ἀπελευθερώσεως ὁλοκλήρου τῆς Γιουγκοσλαβίας (σ. 457-461). Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον πραγματεύεται περὶ τῶν ἐκδηλώσεων πολιτισμοῦ καὶ τέχνης κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος (σ. 463-476).

Τὸ μέρος τοῦτο ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1940-1944, διότι ἐνταῦθα δίδεται σαφὲς εἰκὼν τῆς ἔνεκα τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου καὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ Κ.Κ.Γ. δημιουργηθείσης, τὸ πρῶτον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, σημερινῆς ἐθνοφυλετικῆς καὶ κρατικῆς ὑποστάσεως εἰς τὴν Νότιον Γιουγκοσλαβίαν, διὰ τῆς συστάσεως τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῶν Σκοπίων.

Τὸ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τοῦ παρόντος μέρους ἐκτιθέμενον ὕλικόν ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν καὶ κατ' ἐξοχὴν πηγὴν μελέτης καὶ ἐρμηνείας τοῦ νέου φαινομένου τῆς Λ.Δ. τῶν Σκοπίων. Πᾶσα ἱστορικὴ ἀναδρομὴ εἰς τὸ ἀπώτερον ἢ πρόσφατον παρελθὸν πρὸς αἰτιολόγησιν τῆς παρουσίας καὶ ἐν ἐξελίξει εἰσέτι εὕρισκομένης νέας καταστάσεως, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα τῶν βασικῶν σκοπῶν τῆς παρουσίας Ἱστορίας, ἐλέγχεται, τόσον ἐξ ἐπὶφωσας μεθόδου ἐρεῦνης, ὅσον καὶ ἀντικειμενικῆς ἐρμηνείας τῶν πηγῶν, ὡς ἀνακριβῆς καὶ ἀντιεπιστημονική.

Γενικαὶ Παρατηρήσεις

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω μελέτης καὶ κριτικῆς τῶν ἐπὶ μέρους θέσεων τοῦ β' καὶ γ' τόμου τῆς «Ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ Ἔθνους» (τίτλος μὲ δύο ἑλληνικάς λέξεις καὶ μίαν σερβικήν), δυνάμεθα νὰ ἀναχθῶμεν εἰς γενικάς τινας παρατηρήσεις ἱστορικοῦ καὶ μεθοδολογικοῦ χαρακτῆρος.

1. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ τῆς «Ἐθνικῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων», διότι οἱ Σλάβοι ἐμφανίζονται εἰς τὰ Βαλκάνια περὶ τὸν 6ον περίπου μ.Χ. αἰῶνα, ἐνῷ οἱ Σλάβοι τῶν Σκοπίων εἶναι συνονθύλευμα σλαβικῶν φυλῶν, ἄνευ φυλετικῆς ὁμοιογενείας καὶ συνεκτικότητος, οἱ ὅποιοι τῶρα προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν ἱστορίαν. Καὶ ἀκριβῶς διὰ τὸν ἴδιον λόγον δὲν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν οὔτε καὶ περὶ ἱστορίας τῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τοῦ τέλους τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, οὐδὲ καὶ μέχρι τοῦ 1944. Ἀπὸ τοῦ 1944 καὶ ἐντεῦθεν ὅμως δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ προσπαθείας νὰ δημιουργηθῇ οὕτως ἢ ἄλλως «Μακεδονικὸν Κράτος τῶν Σκοπίων». Ἀλλὰ διὰ νὰ διαμορφωθῇ τοῦτο εἰς κράτος μὲ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς συγχρόνου κράτους ἔστω «σοσιαλιστικοῦ-ὁμοσπονδιακοῦ», καθ' ἣν στιγμὴν συγκρούεται θανασιμῶς πρὸς τὸ βουλγαρικόν, θὰ χρειασθῇ νὰ παρέλθουν αἰῶνες. Μόνον ἀφοῦ δημιουργηθῇ παράδοσις καὶ ἐθνικὴ συνειδήσις, τότε θὰ ἡμποροῦν νὰ ὀμιλοῦν καὶ περὶ «Μακεδονικοῦ κράτους», ἀλλὰ ἄνευ Μακεδονίας πάλιν.

2. Ὁ μελετητὴς τῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχει μία καταφανὴς ἀντίφασις εἰς τὸν σκοπὸν τῆς:

α) Ἐνῷ θέλει νὰ δημιουργήσῃ μίαν ἐθνικὴν ἀπαρχήν, μίαν ἱστορικὴν ἀφετηρίαν τοῦ λεγομένου «μακεδονικοῦ» ἔθνους, δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν, οὔτε ἐθνικὴν οὔτε θρησκευτικὴν, παράδοσιν τῆς ἐθνικῆς του πορείας ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς χρόνους μέχρι σήμερον, διότι αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα, ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ παράδοσις, εἶναι τὸ μᾶν ἀπὸ τὸ ὅποion τρέφεται καὶ πορεύεται πρὸς τὰ ἱστορικά του πεπρωμένα ἕκαστος λαός. Καὶ αὐτὸ παρατηροῦμεν ὅχι μόνον εἰς πάντα λαὸν καὶ πᾶν ἔθνος, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν φυλετικὴν ὁμάδα.

Δὲν ὑπάρχει φυλὴ εἰς τὸν κόσμον μικρὰ ἢ μεγάλη, ἡ ὁποία νὰ μὴ ἔχῃ τὰς φυλετικὰς τῆς παραδόσεις, ἔθνικὰς καὶ θρησκευτικὰς, αἱ ὁποῖαι νὰ μὴ ἀποτελοῦν καὶ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς μετέπειτα ἱστορίας τῆς. Εἰς τὸν Ὅμηρον βλέπομεν ὅτι οἱ διάφοροι ἥρωες, Ἀχιλλεὺς, Ἀγαμέμνων, Ὀδυσσεύς, Νέστορ κ.λ. ἀντιπροσωπεύουν καὶ μίαν φυλετικὴν ὁμάδα, ἀλλὰ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ἑλλάδος, ὅπως τὰ διεμόρφωσεν ἡ παράδοσις.

β) Τοῦ «μακεδονικοῦ» λαοῦ τῶν Σκοπίων, ποῦ κεῖται ἡ μυθικὴ ἀρχὴ, ἡ φυλετικὴ παράδοσις; Καὶ ὅμως ἄνευ τῶν παραδόσεων τούτων δὲν ὑπάρχει φυλετικὴ ὑπερηφάνεια, τὸ «ζῶν ὕδωρ», καὶ τότε οἱ λαοὶ, αἱ φυλαὶ ἀποθνήσκουν. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ρώμην, ὡς γνωστόν, οἱ δοῦλοι, διότι ἔχανον τὴν φυλετικὴν τῶν ὑπερηφάνειαν, ὅταν τοὺς ἔδερον οἱ κύριοι τῶν, ἐκδικούμενοι κατέστρεφον τὰ δένδρα καὶ ἐβασάνιζον ἢ ἐφόνευον τὰ ζῶα τῶν. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος μὲ φυλετικὴν ὑπερηφάνειαν ὄχι μόνον τοιαῦτα κακοουργήματα δὲν κάμνει, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἰς κάθε του ἐκδήλωσιν ὑπάρχει ἐντὸς του ἓν ἰδιαιδικόν, μία ἀξιοπρέπεια. Καὶ αὕτῃ ἡ ἀξιοπρέπεια δημιουργεῖ τοὺς ἥρωας τῆς ἱστορίας. Τὸ «μακεδονικόν» Ἔθνος τῶν Σκοπίων ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τοιούτους ἥρωας;

3. Ἡ ἱστορία οὐδέποτε ὁμίλησε περὶ «μακεδονικῆς» ἐπαναστάσεως, ὡς αὐτοτελοῦς ἱστορικοῦ φαινομένου καὶ εἰς οὐδεμίαν πηγὴν ἢ ἔργον ἱστορικόν, εἴτε ἑλληνικόν εἴτε βουλγαρικόν εἴτε σερβικόν εἴτε ἄλλο, δὲν γίνεται λόγος περὶ τοιούτου ἱστορικοῦ φαινομένου.

α) Βεβαίως ἡ ἱστορία καὶ τῶν τριῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ περιοχὰς τῆς Μακεδονίας, θὰ ὁμίλησιν καὶ περὶ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλὰ αὐτὰ θὰ εἶναι συνάρτησις τῶν ἐθνικῶν τῶν ἐπαναστάσεων. (Πρβλ. ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ τὰ ὑπὸ τῆς παρουσίας ἱστορίας μνημονευόμενα τοπικοῦ χαρακτῆρος κινήματα τοῦ Ραζλόγκου (1876), τῆς Κρέσνας (1878), τῆς Ἀνω Τζουμαγιάς (1902), τοῦ Κρουσόβου, τῆς Κλει-σούρας καὶ τοῦ Νυμφαίου (Ilinden 1903).

β) Καὶ ὅμως ὁλόκληρος σχεδὸν ὁ δεῦτερος τόμος τῆς ὑπὸ κρίσιν ἱστορίας ἔχει ἀφιερωθῇ εἰς τὰ μνημονευθέντα κινήματα καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ilinden, διὰ νὰ ἀρχθῇ ὁ ἐρευνητὴς εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ παρόντος ἔργου δὲν εἶναι ἡ ἐξιστόρησις, ἀλλὰ ἡ μυθιστορηματικὴ καὶ φανταστικὴ μεγαλοποιήσις ἀσημάντων γεγονότων. Ἡ εἰκὼν αὕτη παρέχεται ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ β' τόμου, μὴ ἐξυπηρετοῦσα τὴν ἀλήθειαν γενικῶς, ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς τῆς ἱστορίας τῶν Σκοπίων.

4. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ β' καὶ γ' τόμου τῆς ὑπὸ κρίσιν ἱστορίας διακρίνεται καὶ ἐκφράζεται μὲ ὁμὸν τρόπον τὸ πάθος τῶν συγγραφέων πρὸς ὃ, τὴν ἑλληνικὴν, σερβικὴν καὶ κυρίως βουλγαρικὴν δι' ἣν ἡκιστα παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ἀντικειμενικοῦ ἔργου, τοσοῦτον μάλλον, καθ' ὅσον εἰς τινὰς ἐκτιθεμένους θεμελιώδεις ἀρχὰς οὐδεμία παραπομπὴ γίνεται διὰ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ ἐκτίμησιν τούτων: ἐὰν δηλαδὴ αὐταὶ εἶναι προσωπικαὶ γνώμαι τοῦ συγγραφέως ἢ συμπεράσματα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν. Οὕτω εἰς τὸν μελετητὴν δημιουργεῖται, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἡ ἐντύπωσις ἀνεπαρκοῦς ἐπιστημονικῆς βάσεως τοῦ ἔργου.

5. Ἀλλὰ, ἐὰν ἀπομονώσῃ τις τὰς ὑπερβολὰς, τὰς ἀντιφάσεις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐμπειρίας, ποῦ παρασύρουν ἀκόμη καὶ τὸν κριτὴν τοῦ ἔργου, δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἱστορία αὕτη ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀρκετὰ νέα στοιχεῖα, ἰδίᾳ εἰς τὸν γ' τόμον, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου ἀντικατοπτρίζει τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Ἀ.Δ. τῶν Σκοπίων. Ἐνταῦθα ἀξίζει νὰ ἐξαρθῇ τὸ πνεῦμα τῆς συλλογικῆς ἐργασίας ὅλων τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δυνάμεων τῶν Σκοπίων διὰ νὰ δώσουν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην τὸ παρὸν τρίτομον ἔργον, μὲ ἀρίστην καλλιτεχνικὴν ἐκδοτικὴν ἐμφάνισιν.